

BULAN INSTITUTE
for PEACE INNOVATIONS

**Кыргызстандагы диний билим берүү:
медреселер чукул реформага муктаж
Баяндама**

**Тынчтык Инновациялары боюнча Булан институту
(Bulan Institute for Peace Innovations)**

МАЗМУНУ

1. Киришүү.....	3
2. Кыскача мазмуну.....	4
3. Кыргызстан аймагындагы медреселерге 19-кылымда жүргүзүлгөн реформа (жадид усул).....	7
4. Бүгүнкү медреселер: караңгыга же жарыкка.	8
5. Жаңы концепция: диний жана светтик билим интеграциясы.....	10
6. Медреселердин окуу программасы жана светтик билим.....	12
7. Медресеге 9-классты бүткөн гана бала кабыл алынышы керек.....	19
8. Медреселердин каржы булактары.....	21
9. Айрым медреселерге баш бакканда.....	23
10. Медреседе окуган балдардын социалдык абалы.....	26
11. Корутундулар.....	29

ЫРААЗЫЛЫК

Булан институту иликтөөгө жардам берген журналисттерге жана дин тармагындагы эксперттерге ыраазычылык билдирет. Ошондой эле Булан институту баяндаманы даярдоо убагында адистик баалуу кеңештери менен көмөктөшкөн профессор Алмазбек Акматалиевге, социолог жана теолог Маметбек Мырзабаевге, социолог Максат Жумабаевге, тарых илимдеринин кандидаты Шайырбек Шеровго, эксперт Алмаз Тажибайга ыраазылык билдирет. Ошондой эле Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын адистерине жана Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгына кызматташканы үчүн ыраазычылык билдиребиз.

2017, Апрель

Байланыш:

Чолпон ОРОЗОБЕКОВА, Борбор Азия программасынын жетекчиси

Тел.: 0041 77 971 32 17

Email : info@bulaninstitute.org, bulaninstitute@gmail.com, cholpon@bulaninstitute.org

1. КИРИШ СӨЗ

Тынчтык инновациялары боюнча Булан институту (мындан ары - Булан институту) - Борбор Азиядагы коопсуздук коркунучтарын жана конфликттердин алдын алуу боюнча иштеген бейөкмөт уюм. Баш кеңсеси Бишкекте, ал эми Женевада чакан эл аралык өкүлчүлүк кеңсеси бар. Булан институту диний радикалдашуунун алдын алуу, анын ичинде Кыргызстанда диний билим берүү системасын реформалоого багытталган долбоордун үстүндө иштейт.

2014-жылы “Евразия - Борбор Азия” фонду исламдык билим берүү окуу жайлары тууралуу кырдаалдык анализ жасаган. Анда көбүнчө мыйзамдык база жана ошол кезде парламентте талкууланып жаткан “Диний билим берүү жана диний билим берүү мекемелери жөнүндө” мыйзам долбоорун анализдөөгө көбүрөөк орун берилген. Бирок үч жылдан бери кырдаал өзгөрдү жана диний окуу жайлардын дагы саны өстү. Учурда диний билим берүү мекемелери, айрыкча медреселер тууралуу терең изилдөөнүн жоктугун эске алуу менен Булан институту ушул демилгени колго алды.

Булан институту Кыргызстанда ислам диний билим берүү мекемелериндеги абал, анын ичинде медреселердеги көйгөйлөр, окуу программалары, светтик билимди интеграциялоо маселеси, каржылык булактары тууралуу изилдөө баяндамасын жарыялайт. Кыргызстанда бир Ислам университети жана тогуз Ислам Институту бар. Өлкөдөгү диний окуу жайлардын басымдуу бөлүгүн медреселер түзөт. Республика боюнча 102 медресе дин иштери боюнча комиссиянын каттоосунан өткөн болсо, учурда анын 78и иштеп атат. Баяндамада негизги басым медреселерге жасалып, медреселердеги абал, аларды каттоо жана көзөмөлдөө, окуу программалары, светтик сабактардын камтылбагандыгы, каражат тартыштыгынан окууга зарыл шарттар жетиштүү түзүлбөгөндүгү, устат окутуучулардын тартыштыгы өндүү көйгөйлөрдү ачуу аракетин көрүлдү.

Булан институту Кыргызстандагы ар кандай тармактан 50гө чукул адистерден интервью алды. Алардын ичинде медресе мүдүрлөрү, мурдагы министрлер, теологдор, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын, Кыргызстан мусулмандар диний башкармалыгы менен Билим берүү жана илим министрлигинин кызматкерлери, ошондой эле көз карандысыз эксперттер бар. Баяндамага маалымат топтоп, даярдоого 12 журналист жана бул тармакты жакшы билген алты адис жардам берди. Баяндаманы институттун үч кызматкери жана эки консультант чогуу жазып чыкты.

Булан институту баяндамада диний билим берүүнүн абалын талдоо менен бирге светтик билим менен диний билимди интеграциялоо жана туура айкалыштыруу керек деген маселени көтөрөт. Кыргызстанда эгемендик алгандан бери биринчи жолу мамлекеттик денгээлде диний билим берүүгө көңүл бура баштаганы кубандырат. Кыргыз өкмөтү түзгөн жумушчу топ 2017-жылдын башында “Кыргызстандагы диний билим берүүнү реформалоо” концепциясын иштеп чыгып, коомдук талкууга койду. Аталган концепция диний билим берүү мекемелерин туура квалификациялап, мамлекеттик стандартка келтирип, ошондой эле окуу программасына светтик сабактарды киргизүүнү көздөйт. Бул баяндама ислам диний билим берүүнүн абалын

жана мамлекеттик деңгээлде башталган иш-чараларды анализдейт, жана сунуштарды берет.

2. КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Кыргызстанда Конституцияда жазылган жана светтик мамлекеттик башкаруу орногон. Ошону менен катар, калктын 80% мусулман болгондуктан, эл ичинде исламдык билим алууга жана Куран жаттоого кызыгуу күч. Ал эми Кыргызстан эгемендикке ээ болгондон кийин, 1991-жылы кабыл алынган “КРда диний ишенимдин жана диний уюмдардын эркиндиги жөнүндө” мыйзам бардык диндердин, биринчи кезекте исламдын жанданышына кеңири жол ачты. Анын көрүнүшү катары, диний билим берүү мекемелери Кыргызстандын ар кайсы аймактарында башаламан ачыла баштаган. Бирок Кыргызстанда диний билим берүү мекемелердин ишин бирдей стандартка салып иретке келтирүү үчүн мыйзам же концепция дегеле кабыл алынган эмес. Ошентип 25 жылдык эгемендик доорунда, Кыргызстанда лицензиясы да жок, бирдиктүү окуу программасы да жок окуу жайлар жайнап чыга келди¹. Расмий маалыматтарды салыштырып карасак, жылдан-жылга медреселерде окуган балдардын саны көбөйүүдө. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын маалыматы боюнча, 2013-жылы медреселердин саны 67ге, ислам жогорку окуу жайлары 10го жетип, аларда билим алып жаткандардын саны 4565 адамды түзгөн². Ал эми 2017-жылы февраль айындагы эсеп боюнча Кыргызстанда 102 медресе ырасмий катталган болсо, Булан институтунун иликтөөсү мечиттерде өз алдынча ачылып алып уруксатсыз иштеп аткан медреселердин саны бир кыйла көп экенин көрсөттү. Ал эми медреседе окуган балдардын саны ырасмий маалымат боюнча - 6 миң³. Бирок Булан институтунун иликтөөсү медреселерде окуган балдардын саны андан кыйла көп экенин көрсөттү. Себеби, каттоосу жок медреселерде окуган балдарды кошуу керек жана медресеге мектептен кийин же жумасына бир-эки жолу келип аткан балдардын да эсебин жүргүзүү керек.

Учурда өлкөдөгү 100гө чукул медресенин ичинен орто кылымдагыдай өтө жупуну абалдагы медреседен баштап, компьютердик класстары бар заманбап медресеге чейин жолуктурууга болот. Иликтөө медреселердин эки түрү болорун көрсөттү. Биринчиси - Муфтият менен тыгыз иштешкен, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиядан каттоодон өткөн, өзүнчө имараты бар жана балдарды окутууга шарттары дурус медреселер. Экинчи түрү - негизинен мечиттерде ачылган хужра тибиндеги медреселер. Көбүнүн каттоосу жок, мечиттер өз билгениндей ачып алып, 15-20 баланы окутуп жатышат⁴ жана окууга ылайыкталган шарттар түзүлгөн эмес. Алар мечитке түшкөн садакадан жана башка кайрымдуулук каражаттарынын эсебинен иштейт.

¹ Итоговый отчет ситуационного исследования-анализа, Фонд Евразия Центральная Азия, 2014.

² КР Өкмөтүнүн алдындагы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын архивинен: 01.02.2013. карата диний уюмдарды жана бирикмелерди эсептик каттоо. – 2013. – 6 б.

³ Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгынын Булан институтуна берген маалыматы.

⁴ 2017-жылы март айында Бишкекте текшерүүнүн жыйынтыгында беш медресе шарттарынын начардыгы жана уруксат кагазы жок экендиги аныкталган

<https://sputnik.kg/Radio/20170301/1032008566/almambetova-nachar-sharttagy-medreseler-tabyldy.html>

Кыргызстанда Конституция боюнча дин мамлекеттен ажыратылгандыктан, мамлекеттик бюджеттен медреселерге каржылык колдоо көрсөтүлбөйт. Ошондуктан демөөрчүлөрдүн финансылык чамасына жараша медреселерде окуу жана жатакана шарттары да ар башка. Айрым медреселерде китепкана, компьютердик класстар ачылса, бир даарында жада калса, отуруп окуганга стол жок, жерге төшөлгөн килемчеге тизелеп отуруп окушат. Көбүнчө араб өлкөлөрүнөн келген же ички кайрымдуулук уюмдардан түшкөн жардамдарга, же садака сыяктуу мечиттерге түшкөн каражаттарга көз каранды экендиги изилдөө учурунда дайын болду. Айрыкча шаарлардын чеке белиндеги конуштарда жайгашкан айрым медреселер ным жыттанган жертөлөдө иш алып барат, балдардын жатаканасында эң жөнөкөй да шарттары жок, санитардык талаптарга жооп бербейт. Ошол эле учурда Бишкекте жана башка шаарларда окууга шарттары жакшы, короосунда мал-жаны, спорттук машыгуучу жайлары бар медреселерди көрүүгө болот.

Булан институтунун иликтөөсү медреселерде сабаттуу жана жогорку билимдүү окутуучуларга муктаждык чоң экендигин көрсөттү. Кыргызстандагы медреселерде жана башка диний окуу жайларда сабак берген диний аалымдар менен имамдардын 20% (пайызынын) гана базалык диний билими бар экени расмий тастыкталган⁵. Ошол эле Мусулмандар диний башкармалыгынын эки миңдей кызматкеринин 70% атайын диний билимге ээ эмес. Болгону 2,5% гана өлкөдө же чет жерде жогорку диний билим алган. 20% медреселерди бүтүргөн, ал эми 10% атайын кыска мөөнөттүү имамдар курсун аяктаган⁶. «Медреселердеги жана жогорку ислам окуу жайларынын окутуу системасында эч кандай айырмачылык жок, бул окуу жайларда негизинен куран жаттоо жана ибадатты кандай аткаруу тууралуу гана билим берилүүдө, ошондуктан мындай система мамлекеттик жана исламдык билим берүү стандартына жана талабына эч кандай жооп бербейт»⁷.

Кыргызстанда айрым медреселер Баш мыйзамды жана Билим берүү жөнүндө мыйзамдын талаптарын бузуп, медреселерге 9-классты бүтө элек өспүрүмдөрдү жана 7-8 жаштагы жеткинчектерди кабыл алган учурлар бар. Булан институтунун изилдөөчүлөрү медреселерди кыдырган учурда да мектеп жашындагы балдарды кездештирдик. Бирок медресе мүдүрлөрү “агасын ээрчип келген”, “эне-атасы жумасына эки жолу жиберет, кээде эле келет” деген шылтоолорду айтып жатышты. Муфтиятта да 9-класска чейинки балдар бар экендигин билишет, бирок алар медреседе жатып окушпайт, келип-кеткендер болушу мүмкүн деген пикирде⁸. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия февраль айында өткөргөн мониторинг да жеткинчектер менен өспүрүмдөр медреселерде окуп жатканын көрсөттү⁹. Медреселердин окуу программалары талапка жооп бербестиги, аз санда болсо да мектепти таштап,

⁵ КРнын диний иштер боюнча мамлекеттик саясат тууралуу концепциясында ырасмий көрсөтүлгөн.

⁶ ОшМУ Жарчысы, С. Мурзубраимов, ОшМУнун доценти, Коомдо диний баалуулуктарды жайылтууда жаңыча альтернатива катары теология факультеттери, 143-бет
<http://www.oshsu.kg/univer/temp/url/ilim/2014-4-2-v.pdf>

⁷ Ушул эле жерде.

⁸ Куштарбек Маматов, Кыргызстан Мусулмандар дин башкармалыгынын окуу бөлүмүнүн адиси, Булан институтуна берген маеги.

⁹ Кубатбек Чекиров, Диний окуу жайлардагы көйгөйлөрдү көрсөткөн мониторинг,
<http://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan-38904209>

медреседе окуп жаткан өспүрүмдөр бар экендиги жана аттестациядан өтпөй калган мугалимдер да эле сабак берери айкын болгон.

Дагы бир олуттуу маселе, диний окуу жайды аяктаган улан-кыздар көп учурда жумуш таппай калат, же андан ары окуусун уланта албайт. Себеби диний окуу жайлардын мамлекеттик лицензиясы жок¹⁰, ошондуктан мамлекеттик стандарттагы диплом да бербейт. Медресени аяктады деген күбөлүктү мамлекет тааныбайт, жада калса ал баланын мектепти бүттү деген аттестаты да жок болгондуктан окуусун уланта албай калууда.

Булан институту Кыргызстанда диний билимге муктаждык бар болгондон кийин, диний окуу жайлар иштеши керек деп эсептейт. Бирок ошону менен катар бул чөйрөнү тартипке салып, билимдин сапатын жогорулатуу үчүн чукул чараларды көрүү зарыл. Атап айтканда, мамлекет диний билим берүү мекемелерин реформалоо иштерин ыкчамдатып, каттоосу жок өз алдынча иштеп жаткан медреселерди тез арада жабуу керек. Медреселерде диний билимден сырткары, сөзсүз түрдө светтик билим берүү талабы кынтыксыз аткарылууга тийиш. Ошондой эле, медреселердин басымдуу бөлүгү жатак түрүндө болгондуктан, аларда окуган балдар-кыздардын жашоосуна тийиштүү шарттар түзүлүп, санитардык абалы талапка ылайык болушу шарт. Билим берүү жана илим министрлиги, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия менен биргеликте Муфтият светтик сабактарды камтыган бирдиктүү окутуу программасын иштеп чыгышы жана киргизиши керек.

3. Кыргызстан аймагындагы медреселерге XIX кылымда жүргүзүлгөн реформа (жадид усул)

Кыргызстан аймагында 1836-1860-жылдар аралыгында Ошто Мухаммед, Акжол, Халмырзабек, Алымбек даткалар өз каражаттарына медреселерди салдырышкан. Педагогика илимдеринин доктору, профессор Советбек Байгазиев Кыргызстанда орус революциясына чейин эле мектептер, медреселер болгонун, кыргыз эли XIX кылымдын аягы, XX кылымдын башында реформаланып, светтик билимдер киргизилген жаид усул медреселеринен кыргыз интеллигенциясы билим алганын айтты¹¹.

“Мисалы, XVII кылымда Ала-Букадан чыккан Кыргызбай деген киши Наманган шаарына медресе курдурган. Ал Кыргызбайдын медресеси деп аталып, бүгүнкү күнгө чейин имараты сакталып турат. Көптөгөн кыргыз инсандар ошол жерде окуп, кат-сабатын жойгон экен. Андан кийин 1850-60-жылдарда түштүктө Алымбек датканын медресеси ачылып, 70 жылга жакын убакыт аралыгында жүздөгөн балдарга билим берип, Кыргызстандагы агартуу ишине чоң салым кошкон. “Негизи кыргыздар ошол учурда баягы жоокердик замандын өткөнүн түшүнүп, кылыч менен найза доорунун бүткөнүн сезип, илим-билимге умтулуунун зарылдыгын аябагандай курч

¹⁰

http://www.vb.kg/doc/356620_v_kr_ni_odno_medrese_ne_imeet_licenzii_na_obrazovatelnyu_deiatelnost.html

¹¹ Профессор Советбек Байгазиевдин Булан институтуна берген маеги, 22-февраль.

коюшкандыгын тарыхтагы ушул сымал фактылар айтып турат”, - дейт профессор Советбек Байгазиев.

Кыргызстан Орус падышачылыгынын курамына киргенден кийин орус бийлиги орус тилин жергиликтүү калкка жайылтуу үчүн Ошто, Караколдо, Бишкек уездинде, Таласта бир катар орус-жергиликтүү (русско-местные) мектептерди ачкан. Ошондой эле төрт класстык айыл чарба мектептери ачылып, кийин мындай мектептер жогорку башталгыч мектептерге айланып, котормочуларды, жазгыч-тергичтерди ж.б. иш кызматкерлерин чыгарган. Ошол жылдары Кыргызстанда медреселер да басымдуулук кылган, алар Куранды жаттатып, араб арибин таанытып, шариятты окуткан жана мусулман диний мектептер менен медреселерди жаңыча окуу программасына өткөрүү аракеттери башталган. XX кылымдын башында пайда болгон бул кыймыл “Усули жадид” деп аталган. Жадидчилер жаңы светтик мектептердин жаралышына алып барчу мектеп реформасын жүргүзүп, жаңы багыттагы медреселер ачылып, аларда география, арифметика сыяктуу светтик билим да окутула баштаганы чоң бурулуш болгон¹².

“Чынында эле орто кылым мезгилине ылайыкталып түзүлгөн мектептерде окутуунун ыкмаларын жаңыртуу ошол мезгилдин талабы болгон”, - деп жазат К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл Мамлекеттик университетинин профессору К. Койлубаев.

“Жергиликтүү эл тарабынан мындай жаңы ыкмадагы мектептер жылуу кабыл алынгандыгын жана бийлик ээлери да «усули жадид» мектептерин колдогондугун алгачкы тарыхчыларыбыз да белгилешкен: «... 1900-жылында Токмокко Закир Адаммылла Абдылкашап уулу деген ногой келип, ушундан баштап усул жадид боюнча окуп, билим кеңейе баштап, Бакча сарайдан (Крым) чыккан «Таржыман» деген гезитти алып окуй баштады».¹³

Кайсы жол болбосун каражат таап, баласын мектепке берүүнү каалаган ата-энелердин саны арбын экендигин Түркстан облустук маалымдоо баянынын 1885-жылы №2 санына жазылган сөздөр далилдеп турат. «Жаңы мектептин ачылгандыгы тууралуу кабар алыстан угулганда эл арасында дуу-дуу кептер тарап, өз баласын мектепке берүүнү каалагандардын саны тездик менен өсүп кеткен»¹⁴.

Чоң-Кеминде 1909-жылы Шабдан Жантай уулу так ушундай светтик жана диний билимди айкаштырган жаңыча багыттагы медресени ачкан. Окуу куралдарын Казань, Оренбург шаарларынан алдырып турушкан. Ал жактан мугалимдер да чакырылган. Бул мектептин бүтүрүүчүсү Ленин орденинин ээси, эл агартуунун отличниги Абдраим Чүңкелеевдин: “Мугалимдер окуучуларды билимине карата 1-5 сыныпка (класс) бөлүп, дин окуусуна кошуп, эсеп, география сабактарын окутуп жүрүштү. Глобус дегенди ошондо биринчи көрдүк” деп эскергени бар.³ Шабдан баатыр Казандан, Уфадан,

¹² Кубатова, А.Э. Кыргызстандагы жадид мектептери (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы) [Текст]/А.Э.Кубатова// Вопросы истории Кыргызстана. Институт истории и культурного наследия НАН КР. – Бишкек, 2009. - №4. – 5-11-б.

¹³ К. Койлубаев, Оторчулук бийликтин билим берүү системасы, К. Тыныстанов атындагы ЫМУ, http://www.arch.kyrlibnet.kg/uploads/Koylubaev%20K.K._Otor..pdf

¹⁴ М.Б.Асипбаева, Ж.Баласагын ат. КУУнун ага окутуучусу, http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1719

Оренбургдан мугалимдерди чакыртып, аларга шарт түзүп, жылына 500-1000 рублге чейин маяна төлөп берчү экен¹⁵.

“Татар молдолору келип Токмок, Пржевальскийде, Пишпекте, Кыргызстандын ар кайсыл жерлеринде ушундай медреселерди ачышкан. Окуу программасында дин окутулган жана аны менен кошо математика, орус тили, тарых, география сабактары, илим-билим багытындагы сабактар кирген. Кеминдеги Шабдан медресеси деп коёт. Ал татар мектептердин үлгүсүндө ачылган медресе болгон. Анда дагы дин сабактары жана тарых, география, эсеп, орус тили, чыгыш тарыхы сыяктуу предметтер окутулган. Шабдандын медресесинде учурунда Базаркул Данияров деген кыргыздын алгачкы агартуучусу окуган. 1880-жылдардын аягында Сооронбай уулу Дүр, Чүйдүн Сайлык айылына мектеп курдуруп, интернат-жатак мектеби болуп, ага Кыргызстандын туш тарабынан келип балдар окуган»¹⁶. Советбек Байгазиевдин маалыматы боюнча, Жумгалда Байзак, Кочкордо Канаткан, Курткада Калпазы деген адамдар, Тоңдо Сагалы манап жадид усул ыкмасындагы жаңы медреселерди ачышкан. Тынаалы уулу Чолпонкул Сокулук тарапта мектеп ачып, ал 1916-жылы, Үркүн болгонго чейин болгон. Молдо Кылыч билим алып окуган Токмоктогу белгилүү Ыкыбал медресесин Закир Кары Вагапов (кыргыздар арасында Закир калпа деген ат менен белгилүү) жетектеген. Медреседе Казань, Уфа, Оренбургдан окуп келген татар, казак мугалимдер иштешкен. Ишеналы Арабаев дагы Уфа жана Оренбургдан билим алып, жадид усул жаңы ыкмадагы медреселердин ачылышына чоң салым кошкон.

Учурда Кыргызстандагы медреселерди кайрадан XIX кылымдагыдай жадид усул ыкмасы менен реформалоо мезгили келгенин айрым эксперттер айтууда. Ишеналы Арабаев атындагы университеттин алдындагы Теология колледжинин жетекчиси Эрмек Бектуровдун айтымында, исламдын алтын доорунда кадыресе бардык илимдер ислам мамлекеттеринен чыккан. “География болобу, медицина болобу, астрономия болобу, баары ушул ислам окуу жайларында түптөлүп, не деген илимий ачылыштарды жасашкан. Ошол кезде так илимдерди, табигый илимдерди жана динди шайкеш алып кетип жаткан учур болчу. Биздин университет Ишенаалы Арабаевдин атын алып жүрбөйбү. Учурунда И. Арабаев жадид усул кыймылын киргизгендердин бири болчу. Демек, медреселерди реформалап, анда балдар светтик дагы билим ала тургандай кылышыбыз керек.”¹⁷

Тарых илимдеринин кандидаты Шайырбек Шеров Кыргызстандагы медреселердин тарыхын жана абалын 2014-жылы толук изилдеп чыгып, диссертация жактаган окумуштуулардын бири. Анын пикиринде, учурдагы ислам билим берүүнүн деңгээли XIX кылымдын аягындагы жаңы ыкмадагы медреселери менен салыштырганда абдан төмөн болуп, орто кылымдарга карай чөгүп бараткандай сезилет. “Буга далил катары XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы жадид усул тибиндеги жаңы медреселердин окуу программасына көңүл буралы (ал ылдыйда таблицада). Андагы физика, химия, психология, астрономия жана философиянын тарыхы сабактарын бүгүнкү медреселерде окутмак тургай, жыты да жок. Мындан тышкары, Нурмолдо “Манас” жана “Нускоо” сабактарын өтүп, балдарды Мекенди сүйүүгө үндөгөнү

¹⁵ Шабдан баатырдын медресесине 100 жыл. түз. А.Жуманалиев, А.Тойчубаев, А.Кубатова, Т.Кебекова. – Б., 2009. – 261-б.

¹⁶ Советбек Байгазиевден 22-мартта алынган маек.

¹⁷ Эрмек Бектуровдун Булан институтуна берген маеги, 22-февралдагы маек.

белгилүү. Өкүнүчтүүсү, азыркы учурда орто жана жогорку исламдык окуу жайларда Манас таануу дарсы өтүлбөйт жана аны кээ бир таанымал ислам аалымдары маалымат каражаттары аркылуу ачык эле жомок, манасчыларыбызды болсо жин илешкен кишилер катары чагылдырышууда”, - деди Шайырбек Шеров.¹⁸

Шайырбек Шеров Кыргызстан тарыхында Нурмолдодон кийинки залкар инсан, эски диний схоластикалык ыкмадан баш тартып, жаңы “усули жаид” ыкмасын колдонгон кыргыз агартуучусу, жазгыч акын Молдо Кылыч болгонун баса белгилейт. Ошондой эле ал Казань окутуучулар жыйынынын мүдүрү Н.И.Боровниковдун жаңы усулдагы медреселердин программалары Европа орто мектептеринин деңгээлине тете болгон деген сөзүн дагы мисал кылып, жаңы усулдагы медреселерде окуу мөөнөтү 8 жылдык болгонун белгилейт. Ошол замандагы медреселердин окуу программасын алдыдагы таблицадан (төмөнкү таблицаны караңыз) көрүүгө болот. Ага ылайык, 7 диний сабак өтүлсө, математика, география, физика баш болгон 18 светтик сабак өтүлгөн¹⁹:

1-таблица. Жаңы ыкмадагы медреселердеги сабактар (XX кылымдын аягы, XX кылымдын башы)

№	Жарандык сабактар	Диний сабактар
1	Түрк тили жана адабияты	Куран
2	Араб тили жана адабияты	Догматика
3	Ислам тарыхы	Укук
4	Философиянын тарыхы	Укуктун негиздери
5	Математика	Адеп-ахлак эрежелери
6	География	Мурастоо жөнүндөгү мыйзамдар
7	Табият таануу тарыхы	Куранды чечмелөө
8	Физика	
9	Химия	
10	Астрономия	
11	Агрономия	
12	Гигиена	
13	Логика	
14	Психология	

¹⁸ Шайырбек Шеровдун Булан институтуна берген маеги, 15-февраль 2017.

¹⁹ Шеров Ш.Б. Кыргызстандагы диний исламдык билим берүүнүн түзүлүшү: абалы жана көйгөйлөрү: диссертация, тарых. илим. канд., жана Курумбаева, Г. Генезис государственной системы образования Кыргызстана как основного источника формирования национальной интеллигенции (конец XIX - начало XX веков.): дис.... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г. Курумбаева. – Бишкек, 2008. – С. 91

15	Методика	
16	Жазуу	
17	Сүрөт	
18	Орус тили	
	Баары: 18	Баары: 7

4. Бүгүнкү медреселер: караңгыга же жарыкка

Кыргызстанда учурда Ислам багытындагы 112 диний окуу жай Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиядан каттоодон өткөн. Анын ичинде медреселердин саны - 102, бирок чындап иштеп атканы – 78 медресе. Кыргызстан мусулмандар диний башкармалыгынан (КМДБ) алынган маалыматка караганда, Бишкекте 5, Чүйдө 28, Таласта 4, Ысык-Көлдө 1, Нарында 2, Жалал-Абадда 6, Ош облусунда 19, Ош шаарында 4, Баткенде 9 медресе бар. КМДБнын окуу бөлүмүнүн адиси Куштарбек Маматовдун айтымында, бул медреселерде 6 миң бала билим алууда. Медреселердин эң чаканында 20га чукул бала окуса, эң чоң дегенинде 200дөй бала окуйт.

КЫРГЫЗСТАНДА УЧУРДА 78 МЕДРЕСЕ (102 КАТТАЛГАН) ИШТЕП АТАТ

Эскертүү: Бул инфографикадагы сандар ырасмий каттоосу бар медреселерди гана камтыйт.

Кыргызстандагы диний билим берген мекемелердин санын Борбор Азиядагы башка мамлекеттерге салыштырып көрсөк, кошуна мамлекеттерде медреселер саны кыйла аз. «Мисалы, 30 миллиондон ашуун калкы бар Өзбекстанда бир ислам университети, 9

медресе болсо, 6 млн. калктуу Кыргызстанда 100гө чукул диний окуу жайлар бар. Мындан тышкары, Өзбекстанда ислам окуу жайларынын программалары өздөрүнүн идеологиясына ылайык түзүлүп, диний адабияттарды чыгаруу же сатуу катуу көзөмөлгө алынган. Өзбекстандан дагы бир айырмабыз: бизде диний окуу жайларды жергиликтүү жеке ишкер, чет өлкөлүк фонддор, демөөрчүлөр ача алышат. Ал эми Өзбекстанда Муфтият жана дин иштери боюнча мамлекеттик агенттиктин демилгеси менен гана ачылып, бардык жагынан көзөмөлгө алынат. Кыскасы, бизде демократияга ылайык либералдуулук бар»²⁰.

Медресе ачууну каалагандар алгач Юстиция министрлигинен диний мекемени каттоодон өткөрүшү керек. Медреселер ошол диний уюмдун карамагында гана ачылат. Андан кийин медресе ачууга зарыл документтерди топтоп алып, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясына баруу керек. “Медреселерди Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия каттайт. Бизде коюлган талаптар боюнча 13 пункттан турган тизме бар. Диний окуу жайлары ошол критерийлерге жооп берсе анан каттайбыз”²¹. Медресенин окуу программасы, окута турган мугалимдердин тизмеси жана резюмеси, ошондой эле медресенин каржы булактары да так жана ачык көрсөтүлүшү керек. Дин комиссиясы Булан институтуна тастыктаганга караганда, муфтият жана облустук казыяттар дагы медресе ачууга укугу бар. “Муфтият дагы келип бизден каттоодон өткөрөт. Облустук казыят дагы диний уюм болуп саналат, демек алар да ачууга укуктуу. Мечиттердин медресе ачканы дагы мыйзамга каршы келбейт”²².

КМДБнын билим берүү бөлүмүнүн башчысы Замир каары Ракиев акыркы кезде медреселер көбөйүп жатат деген нааразы сөздөргө макул эмес: “Биз медреселерди мажбурлап ачып жаткан жокпуз да. Элибиз динчил, 90 пайызы мусулман. Эл каалап аткан соң алардын муктаждыгын аткарып жатабыз. Кээ бир айылдын эли өздөрү жүгүрүп жүрүп, медресе ачтырып атат. Кээсин ишкерлер салып берип атат. Бардыгы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиядан каттоодон өтүп, мыйзамдуу иш алып барып жатышат. Ата-эне баламды медреседен окуткун келет десе, алардын укугун кантип чектейбиз?”

Советтер Союзу ыдырап, Кыргызстан эгемендик алгандан кийин 90-жылдардын башында диний окуу жайлар шашылыш жана башаламан ачыла баштаган. Алардан алгачкы болуп КМДБ алдындагы «Умар» атындагы Ислам университети медресе болуп ачылган. Кийинчерээк ал институтка, андан кийин университетке айланды. Башка аймактарда да көптөгөн медреселер ачылган эле²³.

Диний окуу жайлары негизинен чет өлкөлөрдөгү ислам кайрымдуулук фонддорунун же жергиликтүү калктын колдоосунун астында ачылган²⁴. Мисалы, алардын алдыңкыларынын катарында 1992-жылы “Мурадие” маданий-кайрымдуулук борбору

²⁰ Шеров Ш.Б. Кыргызстандагы диний исламдык билим берүүнүн түзүлүшү: абалы жана көйгөйлөрү: диссертация, 2014.

²¹ Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 6-апрель 2017.

²² Закир Чотаевдин Булан институтуна берген маеги, 5-апрель.

²³ ОшМУ Жарчысы, С. Мурзубраимов, Ош МУнун доценти, Коомдо диний баалуулуктарды жайылтууда жаңыча альтернатива катары теология факультеттери, 143-бет <http://www.oshsu.kg/univer/temp/url/ilim/2014-4-2-v.pdf>

²⁴ Курбанова, Н.У. Ислам в общественно-политической жизни Кыргызстана. Б., 2009. – С. 84

ачкан медресе турган. Аталган медресе Чүй облусунун Арашан айылындагы Кыргызстан жазуучулар союзунун чыгармачыл үйүн ижарага алган. Медресе мүдүрү Р. Шамилов анын ачылышынын негизги себебин ошол кездеги жалпыга белгилүү Ош окуяларынан кийинки жетим балдарга түрк диаспораларынын активисттери жана Кыргызстандагы түрк өкүлчүлүгүнүн жардамы деп түшүндүргөн²⁵.

Дин маселелери боюнча адис Орозбек Молдалиевдин айтымында, медреселердин көбү сапаттуу диний билим бербейт, ал эми светтик билимди таптакыр окутушпайт: “Азыркы медреселер эч кандай шарты, эч кандай сапаттуу билими жок эле бир жактан демөөрчү таба коюп, бала окутумуш эткен жай болуп жатат. Өзүңдө жетиштүү билим болбосо, балдарга кайсы билимди бермек элең? Биз мунун баарын аныктап, тактаганбыз. Бир аз шарты бар, билими барына мөөнөт бергиле, калганын жапкыла дегенбиз. Бирок Муфтият аны аткарган жок. Балдарды кыйнап, билимден ажыратып, келечегине балта чапмай эле оокат болуп жатат”²⁶.

Кыргыз билим берүү академиясынын адиси, диний билим берүүнү реформалоо боюнча жумушчу топтун мүчөсү Мурат Иманкулов айрым ата-энелердин балдарын мамлекеттик мектепке жибербей, үйүндө камап билимден ажыратып атышы экстремизмдин башаты деп эсептейт: “Азыркы иштеп жаткан медреселердин 90 пайызы бүгүнкү күндүн талабына жооп бербейт. Анда окугандардын алган билимдери чектелүү. Айрым медреселерде информатика, кыргыз тили бар болгону менен химия, биология, математика сабактары такыр окутулбайт. Медреселер балдарга берген күбөлүктү мамлекет тааныбайт. Ошондуктан дин окуусун бүткөн бала жогорку окуу жайга тапшыра албайт, анан кайда барып жумуш табат деген ой туулат. Бир медресени текшергенибизде 9-классты бүткөн соң 20 кыз окуганы кирген экен. Бир жылдан кийин 10 кыз калыптыр. Калгандары каякта десек, күйөөгө тийип кетишти дейт. Бул жакшы көрүнүш эмес. Медресени бүткөндөрдүн көпчүлүгү коомдон сыртта калып жатпайбы”²⁷.

“Медреселерде сабак бергендердин өздөрү сабатсыз”, - дейт Каныбек Осмоналиев. Анын айтымында, алгебра, химия, алгоритм, косинус, синус, тангенс, котангенс деген терминдин баарын илимге арабдар киргизген. Араб цифралары киргизилип, унификация кылынган. “Китеп деген да арабдардын сөзү. Кит - аб – билим бергич дегенди түшүндүрөт. Тагыраак айтканда, ислам менен илим шайкеш өнүккөн. Ислам ренессансы VIII кылымдан XIV кылымга чейин созулган. Бара-бара солгундап отуруп, исламдын радикалдык, фанатикалык касиеттери гана калды. Азыр физикадан ачылыш жасаган кишини каапыр деп, технологиялык жетишкендиктерди шайтандыкы дешет. Ошол эле кезде өзүнүн колунда уюлдук телефон бар, ошол физика илими жасаган бомба менен барып жардырып атышат. Мен азыркы илимди жакшы билип, илимдин баалуулуктары менен диндин алдыңкы авангарддык баалуулуктарын катар айтып бере алган молдо көрө элекмин. Европада экөөнү катары менен айтып берген пасторлар, поптор бар. Бизде болсо, эркектер сакал өстүрүшү керек, кыздар хижаб кийиши керек деген бир беткей талаптарын коюшат”²⁸.

²⁵ Пустынников, Н. Во благо души человеческой // Утро Бишкека. – 1999. - 22сент. – С. 4

²⁶ Орозбек Молдалиев менен маек, 15-март, Булан институтунун сайтында жарыяланган.

²⁷ Мурат Иманкулов менен маек, 15-февраль, Булан институтунун сайтында жарыяланган.

²⁸ Каныбек Осмоналиевдин Булан институтуна берген маеги.

Учурда медреселердин үчтөн бир бөлүгү Чүй дубанында жайгашкан. Окуу шарттары жакшы, эки-үч кабат имараты, китепканасы жана компьютердик классы бар алдыңкы медреселер Бишкекте, Чүйдө жана башка шаарларда жайгашкан. “Шарты дурус медреселердин катарына Ош шаарындагы “Аиша Сидика” кыздар медресеси, Чүйдөгү “Абдулла ибн Маъсут”, Бишкектеги “Кутбилим”, “Көлмө” медреселери кирет. “Бир катар медреселерде шарттар абдан мыкты. Мисалы, «Абдулла ибн Маъсут», «Кут билим» - Бишкектеги мыкты медреселер. Демөөрчүлөрү бар медреселердин шарты мектептердикинен 10 эсе алдыда жана заманбап жабдылган”²⁹. Ошол эле учурда финансылык жактан оор абалда, окууга шарттары жок медреселерди да учураттык, бул тууралуу кийинки бөлүмдөрдө кенен токтолобуз.

Учурда уруксат кагазы жок медреселер да кездешет. 2017-жылы март айында Свердлов райондук акимчилиги Бишкектеги медреселерди кыдырып текшерип чыккан. Беш медресенин (Биринчи кадам, Муртазали, Абубакир Сыдык, Мускан Торо, Ыйык биримдик) уруксат кагазы дагы, балдарды окутууга шарттары да жоктугу аныкталган³⁰. Свердлов акимчилиги расмий каттоодон өткөнчө жана шарттарын оңдогончо бул медреселер жабылсын деген сунушту тиешелүү органдарга жөнөттү³¹.

5. Жаңы концепция: диний жана светтик билим интеграциясы

Учурда Кыргызстанда светтик билим менен диний мектеп биринен бири обочолонуп, кызматташтык жок болгондуктан, ортодо ажырым улам тереңдеп баратат. Эксперттердин айтымында, коомдо диний окуу жайда окуган жаштар менен светтик билим алган жаштар арасында тирешүү күч алып, бири-бирине кастык мамиле өкүм сүрүүдө³². Дин таануучу Индира Асланова белгилегендей, эгемендик алгандан бери биринчи жолу Кыргызстанда мамлекет диний билим берүүнүн сапатын жогорулатууга маани бериле баштады. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешовдун пикиринде мамлекет диний окуу жайларда эмнелер окутулуп атканына кызыккан эмес. “Акыркы жыйырма беш жыл ичинде бул тармакка жакшы көңүл бурулбай келди, диний окуу жайларда эмне окутулуп жатканы дегеле каралган эмес. Натыйжада жалпы билим берүү менен диний билим берүү ортосунда ажырым пайда болуп калган”³³. КР Коргоо кеңеши (азыр Коопсуздук кеңеши) 2014-жылы атайын жыйын куруп, “2014 - 2020-жж. дин маселелери боюнча мамлекеттик саясат тууралуу концепцияны” кабыл алды. Концепцияда коюлган максаттардын бири - диний билим берүү мекемелерин реформалоо жана көзөмөлдү күчөтүү³⁴. Бул концепциянын турмушка ашырууга Кыргыз өкмөтү 2015-2020 – жылдар үчүн республикалык бюджеттен 22 миллион сом бөлүүнү караган.

²⁹ Замир кары Ракиев менен маектен, Булан институту, 18-март.

³⁰ Свердлов райондук акимдин орун басары Чынара Борбашеванын Булан институтуна берген маалыматы, 3-апрель.

³¹ <https://sputnik.kg/Radio/20170301/1032008566/almambetova-nachar-sharttagy-medreseler-tabylty.html>

³² Индира Асланова, Проблемы и успехи реализации государственной политики в религиозной сфере Кыргызстана, *SabagAsia*, 25-ноября, 2016.

³³ Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги.

³⁴ <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/57409>

Концепцияны ишке ашыруу үчүн Кыргыз өкмөтү диний аалымдарды окутуп билимин жогорулатуу максатында “Ыйман” фондуна каражат бөлүп, ушул милдетти жүктөгөн. “Ыйман” фондунун жетекчиси Нуржигит Кадырбековдун айтымында, 2014-жылдан бери “Диний кызматкерлердин билим деңгээлин жана мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу” долбоорунун алкагында 2295 имам он эки күндүк окуу программасынан өтүштү. Ошондой эле, Ишенаалы Арабаев атындагы университетте мамлекеттин көзөмөлү астында “Кыргызстан Мусулмандар диний башкармалыгынын (КМДБ) жетекчи курамын окутуу жана кайра даярдоо институту” ачылып, Билим берүү жана илим министрлигинен лицензия алганы турат. Бул институт жылына он беш адамды кабыл алып, анда КМДБда иштеши үчүн диний жана светтик билимдерди айкалыштырган, тереңдетилген программа менен окутуп чыгарат.

Андан сырткары, Кыргыз өкмөтү мектеп программасына бир нече жылдык талкуудан кийин гана быйыл Дин маданиятынын тарыхы сабагын киргизүү боюнча пилоттук программа баштады. Билим берүү жана илим министринин орун басары Салидин Калдыбаевдин билдиргенине караганда, министрлик тиешелүү адистер менен “Диний маданияттын тарыхы” аттуу пилоттук окуу курсун иштеп чыкты жана китептер даярдалууда. Азыркы учурда республиканын ар кайсы региондорунда он мектепте пилоттук программа боюнча окутуу башталды. Дин маданиятынын тарыхы биринчи жарым жылдыкта 16 саат окутулуп, учурда дагы ийримдин эсебинен дин таануу боюнча материалдар топтолуп, окуучуларга дүйнөлүк диндердин тарыхы, алардын келип чыгышы жөнүндө кошумча маалымат берилүүдө³⁵.

Кыргыз өкмөтү 2015-жылы сентябрда Билим берүү жана илим министрлигинде жумушчу топ түзүп, “Диний билим берүү жана дин таанууну окутуу мекемелерин реформалоо боюнча концепцияны” иштеп чыгууну тапшырган. 2016-жылдын аягында концепция даяр болду жана Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия бул концепцияны коомдук талкууга алып чыгып, Бишкекте жана Ошто жыйындарды өткөрдү³⁶. Концепцияны иштеп чыгууга катышкан эксперттердин бири Нурлан Исмаиловдун айтымында, ошол эле Египет, Пакистан, Сауд Арабиясы, ал тургай, Түркиядан айырмаланып, Кыргызстан көп улуттуу, көп конфессиялуу, демократиялуу жана светтик мамлекет болуп саналат.

“Биздин мамлекеттин табиятына туура келген дин кызматкерлеринен бир гана динди терең билбестен, жалпы социалдык, гуманитардык илимдерди да билүү талап кылынат. Алар светтик мамлекеттин принциптерин, демократиялык баалуулуктарды жакшы түшүнүшү керек. Себеби алар келечекте мамлекет менен диндин ортосундагы негизги байланыштыруучу милдетти аткарышат”³⁷. Концепциянын негизги максаттарынын бири - диний окуу жайлардын программасын стандартташтырып, бирдей окутуу программасын кабыл алуу жана ага светтик сабактарды киргизүү. “Баарына бирдиктүү

³⁵ Билим берүү жана илим министринин орун басары Салидин Калдыбаев, Булан институтуна берген маек, 25-февраль 2017.

³⁶ В Бишкеке обсудили концепцию религиозного образования <http://www.ktrk.kg/post/2440/ru>, В Оше презентовали Концепцию религиозного образования <http://www.ktrk.kg/post/10420/ru>

³⁷ Нурлан Исмаилов, 2017-жылы 10-мартта “Кыргыз Республикасынын 2013-2017-жылдарга карата туруктуу өнүгүүсүнүн улуттук стратегиясы: Кыргыз Республикасынын дин тармагындагы мамлекеттик саясатын ишке ашыруунун жүрүшү” деп аталган конференцияда окуган докладынан.

окуу программасы киргизилгенден кийин акырындап светтик сабактар кошулат. Медреселерге сегиз предмет, ал эми диний жогорку окуу жайларга он предмет киргизилет, алардын тизмеси да такталды: математика, география, кыргыз тили, орус тили, укук теориясы, чет тили, тарых жана жаран таануу”.³⁸ Бирок концепция мыйзамдык күчкө кире элек болгондуктан, азырынча бул сабактарды киргизүү тууралуу конкреттүү кадамдар баштала элек.

Концепцияда “Мамлекеттик органдар экстремисттик пропаганда бар экени билингенде гана медреселердин ишине кийлигишпесе, башка учурда түздөн-түз кийлигишпейт, бирок алардын окуу программасына светтик сабактар киргизилишин жөнгө салат” деп жазылган. Ошондой эле концепция диний окуу жайлардан ачыктыкты жана айкындыкты талап кылат. Окуу жайдын интернет баракчасы сөзсүз болушу кажет, анда окуу жайдын программасы, окутуучулары, так дареги көрсөтүлүүгө тийиш. Ошондой эле окуу жайдын демөөрчүлөрү дагы ачык-айкын жазылышы керек. “Диний окуу жайлар ким тарабынан каржыланып жатканы абдан маанилүү. Мамлекет муну билиши керек. Кыскасы, концепциянын максаттарынын бири - диний окуу жайлардын каржылык булактары так жана ачык болушун талап кылуу”³⁹.

Коопсуздук кеңешинин светтик жана диний билим берүүнүн сапатын жогорулатуу талаптарынын негизинде, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия, Муфтият, Билим берүү жана илим министрлиги пилоттук долбоор катары Ишенаалы Арабаев атындагы КМПУнун алдында теология колледжин ачты. Анда заманбап медресе сыяктуу диний билим менен катар светтик сабактар да окутулууда. Бул колледж диний жана светтик билимди интеграциялоонун үлгүсү катары иштеп баштады. Балдар 9-класстан кийин сынак тапшырып, аяктаганда мамлекеттик стандарттагы диплом алышат⁴⁰.

Аталган колледж эксперименттик планга негизделип иштеп жатат, бара-бара бул колледждин окуу программасы өлкөдөгү бардык медреселерге киргизилиши керек. «Азыр билим сапаты талапка жооп бербеген, шарты начар медреселер бар. Алардын баары келечекте лицензия алышы шарт. Лицензия алып, анан заманбап имамдарды даярдаган окуу жайга айланышы керек. Заманбап имам болгондон кийин бир жагынан менеджер, бир четинен дипломат болушу кажет. Философияны да билген, ошол эле учурда шариятты да жакшы өздөштүргөн, айылдын аксакалдар кеңешинде да, айыл өкмөтүндө тарбия иштеринде көрүнүктүү орду бар инсан болууга тийиш. Азыркы медреселерди ушундай пилоттук долбоорду киргизип өнүктүрүү керек”, - дейт аталган теологиялык колледждин башчысы Эрмек Бектуров.

Көптөгөн жылдар бою диний билим берүү мекемелерин көзөмөлдөө бир гана Мусулмандар дин башкармалыгынын мойнунда болуп келген. Алардын окуу программасын жана финансылык абалын, окуу шарттарын Муфтият түздөн түз көзөмөлдөйт. 2014-жылы Коопсуздук кеңешинде бул маселе көтөрүлгөндөн кийин Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия да билек түрүнө киришип, медреселерге мониторинг жүргүзүп, окуу программаларын текшерип атат. 2015-жылы дин иштери боюнча комиссия 34 медресеге мониторинг кылган, ал эми 2016-жылы 74 медресени мониторинг кылып, кыдырып текшерип чыккандан кийин талаптарга жооп

³⁸ Нурлан Исмаиловдун ошол эле докладында.

³⁹ Нурлан Исмаиловдун ошол эле докладында.

⁴⁰ Будущее религиозного образования в Кыргызстане, Закир Чотаев, Knews.kg, 09 август, 2016.

бербегендерине эскертүүлөр берилген. Быйыл жыл башынан бери кайра текшерип 27 медресеге эскертүү берилди⁴¹. Ошондой эле 2016-жылы медреседе иштеген мугалимдерди аттестациядан өткөрүп, медресе башчыларынын 92% жогорку светтик билими жоктугунан аттестацияга арызы кабыл алынган эмес⁴².

Дин комиссиясы диний билим берүү жана дин таанууну окутуу концепциясын коомдук талкууга алып чыгып, диний билим берүү реформасы боюнча конференцияларды уюштуруп, чечкиндүүлүк көрсөтө баштаганы кубандырат. Адистердин айтымында, светтик мамлекетпиз деп эле мамлекеттик органдар диний билим берүүгө көңүл бурган эмес. Диний радикалдашуунун алдын алуу боюнча адис Кеңешбек Сайназаровдун пикиринде, айрыкча Билим берүү жана илим министрлиги диний билим берүүнүн бизге тиешеси жок деп өгөйлөп келген. Бул министрликтин адистеринде биз ага аралашпайбыз деген позициядагы көз караш бар. Ошондуктан Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы демилгелеп алып чыккан иштер колдоо жоктугунан, өгөйлөө болгондуктан алдыга жылбай жатат⁴³.

Дагы бир жагдай, учурда диний окуу жайлар туура квалификацияланган эмес, Муфтият медреселерди башталгыч, орто жана жогорку деп үч тепкичке бөлүп койгон. Башталгычта эки жыл, орто медреседе үч жыл жана жогорку медреседе төрт жыл окушу керек деп эсептешет. Бирок медреселер менен Ислам университетинин окуу программалары окшош. Ошондуктан диний билим берүү мекемелеринин ишин жөнгө салган мыйзамдык база жетишсиз. 2013-жылы ошол кездеги депутат Каныбек Осмоналиев “Диний билим берүү жана диний мекемелер жөнүндө” мыйзам долбоорун сунуштаган⁴⁴. Бул мыйзамдын максаты диний окуу жайлардын ачылышын, катталышын, квалификацияланышын, окуу программасын аккредитациядан өткөрүү, чет мамлекеттерге диний билим алууга барууну иретке келтирүү болчу. Мыйзамды парламент четке каккан, бирок бара-бара Кыргызстанда диний билим берүү мекемелери тууралуу мыйзамдык нормалар иштелип чыгып, акыры атайын мыйзам кабыл алынышы керек.

6. Медреселердин окуу программасы жана светтик билим

Кыргызстанда медреселер башталгыч, орто жана жогорку деп үч категорияга бөлүнөт. Муну Кыргызстан мусулмандар диний башкармалыгы аныктайт жана аларга өз-өзүнчө окуу программалары бар. “Башталгыч медреселерде эки жыл динден түшүнүк алышат, андан кийин идиректүү балдарды орто жана жогорку медреселерге кабыл алышат. Орто медреседе балдар үч жыл билим алат. Жогоркуда төрт жыл окуп, аягында балдар исламдын маңызын терең өздөштүргөн аалым болуп чыгышат. Китептер башталгычка бир типтүү, ортого бир типтүү, жогоркуга бир типтүү таратылат⁴⁵,- дейт Замир кары Ракиев.

⁴¹ Дин иштери боюнча комиссиянын жетекчи орун басары Закир Чотаевдин Булан институтуна берген маеги.

⁴² <https://kloop.kg/blog/2016/02/22/muftiyat-mozhet-uvolit-do-92-rukovoditelej-medrese-bez-diplomov-vuzov/>

⁴³ Кеңешбек Сайназаровдун Булан институтуна берген маеги, 18-февраль.

⁴⁴ <http://knews.kg/2013/09/kanyibek-osmonaliev-razrabotal-zakonoproekt-o-religioznom-obrazovanii-v-kyrgyzstane/>

⁴⁵ Замир кары Ракиев менен маектен.

2013-жылы КМБДнын астында Аалымдар кеңеши бардык медреселерге бирдиктүү окуу программасын иштеп чыгып, ал программа Муфтият тарабынан бекитилген (Ылдыйда таблицанда үч жылдык медресенин окуу программасы берилди). Демек, ар бир медресе ошол бирдиктүү окуу программасын окутууга милдеттүү, аны Муфтият көзөмөлгө алышы керек. КМБДнын окуу бөлүмүнүн башчысы Замир кары Ракиев ар бир үч айда медреселердин окуу программасын текшерип турабыз деп билдирди: “Медреселерде Куран эле жаттата берет дегенге кошулбайм. Биз бекиткен программанын негиздеринде булар бар: Куран окуу, хадис сабактары, акыйда, шарияттын мыйзамдарынын негиздери, курандын негизги окуусу, хадисти түшүнүүнүн негиздери, куран тууралуу илим милдеттүү окутулат. Кандай окутуп жатышканын текшерип турабыз. Үч айда бир кыдырабыз. Туура эмес иштеп жатышкан болсо, аларга чара көрүп, каталарын оңдоону талап кылабыз»⁴⁶.

Уламалар кеңешинин 14.05.2013-жыл №5

токтомунун негизинде кабыл алынган

Куран жаттатуу курсунун окуу программасы

Окуу мөөнөтү: 3 жыл

Бүтүрүүчүнүн багыты: Хафиз (куранды жатка которгон каары) жана Имамдык

№ к/н	Предметтер	Колдонулуучу адабияттар	Курсу	Жалпы	Зачет	Сынак	Бүтүрүү	Окуу сааттарынын саны					
								1-курс		2-курс		3-курс	
								16	18	16	18	16	18
								1	2	3	4	5	6
1	Куранды толук	Ыйык Куран		648		1-6	6	106	110	106	110	106	110
2	Тажвид	Тажвид		108		1-6		16	20	16	20	16	20
3	Фикх	Таалимүл Ислам. Ислам		432	1-6			70	74	70	74	70	74
4	Хадис	Кырк Хадис. Тандалган хадис		216	1-6			34	38	34	38	34	38
5	Ислам тарыхы	Пайгамбарлар тарыхы(кыр)		108	1-6			16	20	16	20	16	20
6	Адеп-ахлак	Адабул ислам		108	1-6			16	20	16	20	16	20
7	Акыйда	Таухид		324	1-6			52	54	52	54	52	54
8	Дене тарбия												
	Жалпы:			1944									

Бирок медреселердин баары Муфтият бекиткен бирдиктүү окуу программасын толук окутуп жатышкан жок. Айрым медреселерде эки же үч гана мугалим бар, демек айрым диний сабактарды да өтүүгө мугалимдери жок. Ал эми светтик предметтер окутулган медреселердин саны өтө аз - жалпы медреселердин 5-7% гана түзөт.

Билим берүү жана илим министрлиги медреселердин ишине кийлигишпейт, окуу программасын көзөмөлдөбөйт. “Медресе - бул мамлекеттик эмес диний билим берүү мекемеси. КРнын “Билим берүү жөнүндө” мыйзамында билим берүү принциптеринде окутуу динден тышкары. Ошондуктан министрликке тиешелүү эмес, окутуусун, кандай

⁴⁶ Замир каары Ракиев менен маектен.

программа менен иштеп жатканын министрлик көзөмөлдөбөйт. Эгер медреселерге светтик предметтер киргизилсе, колдойт болчубуз”⁴⁷.

Жада калса медреселер мамлекеттик диплом бере алышпайт, себеби мамлекеттик стандартка ылайык мамлекеттен лицензия алган эмес. Билим берүү жана илим министри Гүлмира Кудайбердиева билдиргенине караганда, бир да медресенин же диний окуу жайдын учурда билим берүү үчүн лицензиясы жок⁴⁸. Ошондуктан медреселер бүтүрүүчүлөргө жөн гана күбөлүк беришет. “Медресени бүткөн балдарга диний сертификат же диплом берилет. Бул мамлекеттик диплом деп эсептелбейт. Бул документтер менен медреселерде жана мечиттерде имам хатиб болуп иштей алышат. Мамлекеттик жогорку окуу жайларда окууну каалагандар мектепте да окуусу керек. Андан кийин гана ЖОЖдордо окуй алышат”⁴⁹.

“Ыйман” фондунун жетекчиси Нуржигит Кадырбеков илим-билим менен дин шайкеш болушу керек деп эсептейт: “Шарияттын өзүндө, динде да ал талап бар. “Бир саат илим алуу - түнү менен ыктыярдуу нафил ибадат кылуудан артык” деп айтылат. Илим экиге бөлүнөт деп коюшат молдокелер. Биринчиси - жаратуучу жөнүндө, экинчиси - жаратылган нерселер: астрономия, физика, математика, химия жана башка илимди таануу тууралуу. Илим алуу принципалдуу маселе. Керек болсо илим албагандык үчүн чара көрө турганга жетишүү керек. Эмне үчүн советтик мезгилде элге 98-100 пайызга чейин билим бере алды? Ал кезде катуу чара көрүлгөн. Бирок динге келгенде күч менен чече албайсың, түшүндүрүү иштерин жакшылап жүргүзүү керек”⁵⁰.

Нуржигит Кадырбековдун пикиринде, мамлекеттен дин ажыратылган деген шылтоо менен диний билим берүүгө өгөй мамиле жасалганы туура эмес. “Диний сабатты жогорулатууну бир эле Муфтиятка жүктөп коюуга болбойт. Караңгы адамдарды азгыруу оңой. Эртең балдар мектепке барбаса, аларды азгырып кетүү жеңил. Дин өзүнчө, мамлекет өзүнчө дегендин аягы ушуга алып келип жатат. Динди мамлекет өзү окутушу керек. Германияда, мисалы, ар бир мектепте эгер мусулмандар окуса, аларга ислам дини, христиандар, баптисттер үчүн дин сабактары каралган. Мектептерде динди мамлекет өзү окутпаса, анда экстремисттер келип окутат, террористтер келип окутат, интернетте ар кандай агымдар окутат, инкарчылар окутат”, - дейт Нуржигит Кадырбеков.

КМДБ медреселерге светтик сабактардын киргизилишине каршы эмес. Диний билим берүүнү реформалоо боюнча концепциядагы жазылгандар мыйзамдашып, ишке киришин күтүп жатышат. “Светтик билимдин медреседе окутулушу учурдун талабы экени талашсыз. Илим менен дин жуурулушканда жакшы натыйжа берет. Илгери аль-Фараби, Алишер Навоиден тартып, биздин Молдо Кылыч, Калыгул олуяга чейин медреседен билим алган инсандар болгон. Алар медреседен эле куранды да, сүннөттү да, астрономияны да, геометрияны да өздөштүрүшкөн. Кийин «Дин - бул апийим» деген сыяктуу тескери тукуруулар кетип, светтик сабактар гана берилсин деп экөөнү ажыратып салышкан да”, - дейт Замир кары Ракиев.

⁴⁷ Билим берүү министрлигинин адиси Кылым Сыдыкназарованын Булан институтуна берген маеги.

⁴⁸

http://www.vb.kg/doc/356620_v_kr_ni_odno_medrese_ne_imeet_licenzii_na_obrazovatelnyu_deiatelnost.html

⁴⁹ Муфтияттын билим берүү бөлүмүнүн жетекчиси Куштарбек Маматов менен маек.

⁵⁰ Нуржигит Кадырбековдун Булан институтуна берген маеги, 12-февраль, 2017.

Белгилүү теолог жана социолог Маметбек Мырзабаев медресе башчыларын светтик билимди да окут деп милдеттендирген туура эмес деп эсептейт. “Ар бир жаран диний билим алууга укугу бар, муну мамлекет чектей албайт. Ар бир атуул баласын диний билим берүү мекемелерде да, мекемелерден сырткары да диний билимге окутуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек. Медресе деген бул жеке менчиктеги диний окуу жай. Медресе башчылары светтик билимди окуу программасына киргизбегендиги үчүн күнөөлүү эмес. Мыйзам боюнча светтик сабактар окутулбайт экен деп медресени жаап коюуга эч кимдин акысы жок. Андыктан медресе башчыларында эч айып жок, айып биздин мамлекеттик светтик билим берүү системасындагы сапаттын жоктугу, ошондуктан жаштар да, ата-энелер да мектептерден көңүлү калган учурлар кездешүүдө”⁵¹.

Дагы бир орчундуу маселе, диний окуу жайларга мамлекет лицензия берилсе, медреселердин окуу программасына светтик билимдер киргизилет, демек кошумча каржы булактар керек. Ал сабактарды окута турган мугалимдерге айлыкты ким төлөйт? Окуу куралдарды мамлекет камсыз кылабы же медреселердин мойнуна түшкөн милдет болобу? Бул суроолор азырынча жоопсуз турат. Диний билим берүү концепциясын толук ишке ашыруу үчүн анын каржылык булактары да такталышы керек. Мисалы, Ислам университети жакын арада Билим берүү жана илим министрлигинен лицензия алганы турат. “Ислам университети Билим берүү министрлигинен лицензия алганы атат. Светтик предметтер киргизилген соң мамлекеттик бюджеттен камсыз кылууну суранып жатышат. Бирок бул маселе азыр так чечиле элек”⁵².

7. Медресеге 9-классты бүткөн гана бала кабыл алынышы керек

Кыргызстандын Конституциясында да, Билим берүү тууралуу мыйзамдын 16-беренесинде да ар бир бала милдеттүү түрдө жалпы орто билим алышы керектиги айтылган. Бул деген ар бир бала милдеттүү түрдө 9-класска чейин мектепте окушу керек деген сөз. Башталгыч билим жана жалпы орто билим бекер берилет, мамлекет ар бир бала мектепте билим алышы үчүн шарт түзгөнгө милдеттүү. Ал эми Билим берүү тууралуу мыйзамдын 27-беренесинде ата-эненин жоопкерчилиги да так көрсөтүлгөн. Ар бир ата-эне баласынын мектепте билим алышына, руханий жана физикалык жактан өнүгүшүнө шарт түзүүгө милдеттүү⁵³. “Ата-энелер (мыйзамдуу өкүлдөр) баланын жалпы негизги билим алышы боюнча милдеттерин аткарбагандыгы үчүн Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык административдик жоопкерчилик тартат” деп турат Билим берүү тууралуу мыйзамда. Демек, баланын мектепте билим алышына шарт түзгөнгө мамлекет дагы, ата-эне дагы жоопкер.

«Тилекке каршы, биздин мамлекетте мыйзамдардын көбү аткарылбай келаткан сыяктуу эле, бул норма да бузулуп келет. Баласын мектепке жибербеген ата-энеге биринчисинде эскертүү берилет, экинчисинде административдик чара колдонулат, үчүнчүсүндө кылмыш иши козголот. Бирок ата-эне камалган бир да факты жок. Мектеп директору канча баласы сабакка келбей жүргөнүн өзү билбейт. Кыргызстанда 1 млн.

⁵¹ М. Мырзабаевдин Булан институтуна берген маеги, 5-апрель 2017.

⁵² Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги.

⁵³ <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1216>

200 миң окуучу болсо, анын 200 миңи сабакка барбайт», - дейт профессор Каныбек Осмоналиев.

Билим берүү жана илим министрлигинин адиси Гүлшан Абдылдаеванын айтымында, 2012-жылы диний ишенимден улам мектепке тартылбай калган балдардын саны 2845ке жеткен. “Азыр бул сан бир кыйла азайды. Себеби балдарын окууга жибербей, үйдө кармаган ата-энелер менен иштөө же жалпы эле терс көрүнүштөрдү болтурбоо багытында 1750 мектепте профилактикалык кабинеттерди ачканбыз. Ошол жерде да чоң көзөмөл иштери жүргүзүлүүдө”⁵⁴. Ички иштер министрлиги менен Билим берүү жана илим министрлиги 2016-жылы медреселерди текшергенде, 9-класска чейинки 82 баланын медреседе окуп жатканы аныкталып, анын 29у кечки мектептерге тартылган.

“Балдар кодексинде ювеналдык юстиция боюнча беренелер бар. Бул мыйзамдарда ата-эненин жоопкерчиликтери толук жазылган. Мисалы, Совет мезгилинде бардык балдар, ал тургай ата-энеси репрессияланып, атууга кеткендерди деле билим берүү башкармалыктары, айылдык кеңештер каттоого алып, мектепке барышына шарт түзчү, көзөмөлгө алчу. Алар кайсы жерде жашап, кайсы мектепте окуп жатканынан мамлекет кабардар болуп турчу. Айылда дагы эгерде бир бала окубай калса, айыл өкмөтү же мектеп директору өтө катуу жазаланчу. Азыр да ошол системаны киргизүү керек. Азыр эч ким жоопкерчиликти алгысы келбейт”, - дейт мурдагы билим берүү жана илим министри Ишенгүл Болжурова.

Булан институту өлкөдөгү 20га чукул медресени кыдырып чыкты, ошолордун ичинен ондон ашык медреседен Куран сабагында отурган, медресеге кирип бараткан же чыгып келаткан 7 жаштан 14 жашка чейинки балдарды учураттык. Бирок медресе башчылары дайыма “бул балдар айылдагы мектепте да окушат”, “кээде гана кошумча сабакка келет” деп ишендиргиси келет. Сокулук районунун Жаңы-Жер айылындагы медреселердин бирине киргенде сабакта 9-10 жаштагы балдар да сабакта отурганын көрдүк (медреседен тартылып алынган сүрөт тиркелди). Медресе башчысы медреседе кошумча класс деген бар экендигин, анда 9-класска чейинки балдар мектептен кийин кружок сыяктуу келип окуурун айтты. Класста кичирээк балдар да отурган экен, аларды “жөн гана каникул учурунда келип жаткандар” деп түшүндүрдү.

Айрым байкоочулар айыл жерлеринде мектепти таштап, медресеге кеткен жеткинчектер көбөйгөнүн, атүгүл жума күнү намазга барып, мектепке кечигип келгендер же таптакыр эле барбай койгон окуучулардын катары калыңдап баратканын айтууда. Билим берүү жана илим министринин мурдагы орун басары Гүлжигит Сооронкулов бул абал кооптуу экенин белгилейт: “Мен кичи мекеним Бакай-Ата районунда болуп кайттым. Район борборунда үч мектеп, жети мечит бар. Мунун таасири абдан чоң. Айрыкча өлкөнүн түштүк тарабындагы мектептерде жума күнү кенже балдардан баштап, жогорку класстардын окуучуларына чейин сабакка барбай калышат. Себеби ал күнү жума намазга барышат. Жума күнү окуу жок дегенге барабар болуп жатат. Кыздарыбыз кымындай кезинде эле жоолугу менен бетин жаап, узун көйнөк кийип алат. Айрым мугалимдерибиз да ушундай кийим кие баштады. Билим берүү жана илим министрлиги буга каршылык көрсөтө албай жатат. Бул маселеге бардык бийлик органдары жакшылап көңүл бурбаса, аягы коркунучтуу болот. Жанагы жума намазда, мечитте бакылдап сүйлөп жаткан молдолор балдарды ошол жакка

⁵⁴ Кутбилим гезити, 15-январь, 2017

азгырып, тартып кетүүдө. Университетте билим алган мугалимдер молдолорго туруштук бере албай жатат”⁵⁵.

Баткен шаарындагы “Баткен” медресесине барганыбызда, 30 бала окуса, анын жыйырмаасы 6-класстан 9-класска чейинки балдар экенине күбө болдук. Окуу жайдын мүдүрү А. Юнусов⁵⁶ “бул балдар түшкө чейин мектепте, түштөн кийин медреседе окушат” деп түшүндүрдү.

Баласы 5-класстан эле медресеге кирген энени таптык. Баласы 11 жашында эле Нарын шаарындагы медресеге кириптир. «Балам биз менен жашабайт. Медреседе билим алып, ошол жакта жашайт. Эс алуу күндөрү эле алып келип турабыз. Жолдошум экөөбүз кеңешип, Нарын шаарындагы медресени тандаганбыз. Ага чейин башка жактагыларды карап салыштырып, байкадык. Айрым медреселерде жалаң Куран жаттатып, башка сабакты өтпөйт экен. Бир тараптуу болуп калат го деп чочуладык. Биздин балабыз барган медреседе андай эмес. Куран менен кошо башка сабактарды дагы мугалим алып келип окутушат. Мисалы, англис тили, орус тили жана математика сабагын берген мугалимдер менен иштешет», - дейт Анара.

Мамлекеттик мектептеги окуу-тарбия иштеринин кризиси дагы ата-энелерди диний мектептен альтернатива издөөгө түрткөн да учурлар жок эмес. Мектептердеги мушташтар, тартипсиздик, рэкетчилик сыяктуу проблемалар “медреселерде ыймандуу бала тарбияланат” деген түшүнүктү калыптандырууда. Дин маселелери боюнча эксперт Канатбек Мурзахалилов көп ата-эне ыймандуу, адептүү болот деген ойдо баласын медресеге берүүнү эп көрөт дейт. “Мисалы мектептердеги акча чогултуу, китептерди сатып берүү, рэкетчилик сыяктуу көрүнүштөр, үй-бүлөнүн социалдык-экономикалык абалы дагы балдардын орто билим берүү мектептерин эмес, медреселерди тандап алуусуна түрткү болуп турат деген ойдомун”⁵⁷. Баласы Чүйдөгү медреседе окуган Майрам аттуу эне мектеп баласына татыктуу тарбия бербейт деген ишенимде. Булан институту менен баарлашууда мектепте окуучулар сөгүнөт, улууну сыйлабайт деди. “Өзүңөр көрүп атасыңар, мектепте окуган балдар бычакташып, окуучулар өлүп атат. Мектепте эч кандай ыйман, тарбия жок болуп баратат. Мугалимдер болсо сабакты начар өтөт, көңүлдөрү жок. Окуучулар моделдей койкондоп кийинип, сабак окубай эле интернеттен уят видеолорду тиктеп калышкан. Анан эмнеге мен балдарымды медресеге бербешим керек? Кудай жолуна түшүп, ыймандуу болсо жаманбы?”, - дейт Майрам айым⁵⁸.

Мурдагы билим берүү жана илим министри, дин иштери боюнча мамлекеттик комиссияны бир нече жыл башкарган Каныбек Осмоналиевдин пикиринде, мамлекеттик камкордуктун начардыгынан мугалим өз алапайын таппай жүргөн чакта, балдарды тарбиялоону молдолор колго ала баштады. “Болгондо да ар кандай диний агымдардын таасирине кирип, биринчи чектен экинчи чекке өткөрө башташты. Ар бир диний миссионер өзүнүн диверсиялык ишин жасаганга аракет кылат. Азыр алар көбөйгөндөн көбөйүп, каптап кетти. Чала сабат молдолор алардын тилине кирип,

⁵⁵ Гүлжигит Сооронкуловдун Булан институтуна берген маеги. Институттун сайтында жарыяланган.

⁵⁶ Баткен шаарындагы “Баткен” медресенин мүдүрү А. Юнусов менен маек / Ш. Шеров. – Баткен, 16-март 2017-жыл

⁵⁷ Канат Мурзахалиловдун Булан институтуна берген маеги.

⁵⁸ Кызы Оштогу медреседе окуган эне менен интервью. 20-февралда алынган.

биздин балдарды диний фанат кылып тарбиялап жатышат”⁵⁹. Анын пикиринде, атеисттик замандан чыккандан кийин бир чектен экинчи чекке баш уруп, радикалдуу динчилдер көбөйүү үстүндө.

8. Медреселердин каржы булактары

Көпчүлүк медреселер менчик негизде иштеп, окуучулардын ата-энелеринин жардамынын жана КМДБ менен мечиттерге түшкөн кайрымдуулук акчанын эсебинен каржыланат. Кыргыз коомчулугунда медреселерди жалаң араб өлкөлөрү каржылап, өздөрүнүн диний агымына тартып жатат деген чочулоо күч. Биз сурамжылоо жүргүзгөн 21 медресенин ичинен 14 медреседен кимдер каржылай тургандыгы тууралуу суроого “кайрымдуулуктан түшөн, казыят берет” жана “окуган балдардын ата-энелери берген акчага өзүбүздү өзүбүз камсыздайбыз” деген жооп алдык. Беш медресе “Кыргызстандагы кайрымдуулук фонддору акча берет” деп жооп берди. Сурамжылоо учурундагы байкообузга караганда, медреселер финансылык булактар, демөөрчүлөр, бир айлык бюджети, мугалимдердин айлыгы сыяктуу конкреттүү суроолорго так жооп берүүнү каалашпайт.

КМДБ 2013-жылга чейин чынында медреселерге Пакистан, Түркия, Египет өндүү өлкөлөрдөн каражат келип турганын моюндайт: “Четтен каражаттар келип турганын танбайбыз. Бирок мындан жаман нерсе издеп, баса калбаш керек. Жалпы билим берүүдө деле Казакстан менен Кыргызстандын окутуу программалары башка, бирок максаты – сапаттуу билим берүү да туурабы? Бизде да чет жактан каржылоо болгону менен бул жерде деле максат - балдарды ыйманга тарбиялоо”⁶⁰.

“Медреселерге мамлекеттик бюджеттен акча бөлүнбөйт. Мисалы, 200 кишини бир адам каржылаган медреселер бар. “Адеп башаты” коому, “Мутакаллим”, “Дилмүрөк” ж.б. кайрымдуулук фонддору да медреселерди каржылайт. Ал эми жеке демөөрчүлөрдү айтсак, көп медреселерди каржылаган Саид Баюми деген шейхти кыргыздардын көбү таанып калса керек. Мугалимдерге да демөөрчүлөр менен сүйлөшүп, төлөп берген учурлар жок эмес. Кээ бир мугалимдер соопчулук үчүн сабак берем деп акча албайт. Айрымдар зекеттерин медреселерге берет. Түшүм учурунда тонналап картошка, ун, алма түшүрүп берген адамдар бар”, - дейт Замир каары Ракиев. Жогоруда аты аталган шейх Саид Баюми Египетте төрөлгөн меценат, Кыргызстандын аймагында абдан активдүү иш алып барат, айрыкча мечит жана медреселердин ачылыштарында аны араб өлкөлөрүнүн элчилери менен чогуу көрүүгө болот⁶¹.

Медреселердин материалдык-техникалык базасы жана жашоо-шарттары бири-биринен кескин айырмаланып турат. Мисалы, Кара-Балта шаарындагы Имам Агзам атындагы медресени алсак, машыгуучу зал, балык баккан көлмө жана короосунда чакан атканасы

⁵⁹ Каныбек Осмоналиевдин Булан институтуна берген маеги. Институттун сайтына жарыяланган.

⁶⁰ Муфтияттын билим берүү бөлүмүнүн башчысы Замир каары Ракиевдин Булан институтуна берген маеги, 17-март.

⁶¹ Ысык-Көл облусунда эки мечиттин ачылыш аземи болуп өттү, <http://www.muftiyat.kg/ky/news/ysyk-kol-oblusunda-eki-mechittin-achylysh-azemi-bolup-ottu>

бар. Медреседе балдарга мал бакканды, багбанчылыкты үйрөтүп, ошондой эле улак тартыш өндүү улуттук оюндарга да машыктырышат⁶².

Ошол эле учурда Кыргызстандагы медреселердин ичинен материалдык жардамга өтө муктаждары да аз эмес. Мисалы, Жалал-Абад шаарындагы “Аз-Захра” медресеси төмөндөгү катты элден кайрымдуулук жардам сурап, интернетке жарыялаган.

<p>Кыргыз Республикасы Жалал-Абад областы Жалал-Абад шаары Аз-Захра медресеси</p>		<p>Кыргызская Республика Медресе имени Аз-Захра город Джалал-Абад Джалал-Абадской области</p>
<p>جمهورية قيرغيزستان مدرسة الزهراء جلال - اباد Madrasah Az-Zahra Jalal-Abad region of the Kyrgyz Republic</p>		
<p>Жалал-Абад ш., Достук көчөсү шаарчасы, С. Рахимов көч. E-mail: azzahra @ inbox.ru Тел.: (0 3722) 7 03 05</p>		

Жалал-Абад шаарындагы
Аз-Захра медресесинин жамаатынан

К а й р ы л у у

Урматтуу мусулман бир тууганым, Биздин Сизге кайрылуу жазуубуздуң себеби төмөнкүчө:

Өзүңүзгө маалым болгондой Кыргыз Республикасы Эгемендүүлүктү алгандан кийин Динге эркиндик берилип, Мечиттер курулуп, медреселер ачылды. Анын катарында Жалал-Абад шаарында Аз-Захра медресеси ачылып, өзүнүн ишмердүүлүгүн жүргүзүп келе жатат. Бизге эч жактан расмий каржылоо жок болгондуктан. Электр энергияга, мугалимдерге ж.б. чыгымдалуучу каражаттарды кетишпел, бершен жана жоомарттуулардын кайрымдуулугунан улам чыгаша кылып келе жатабыз.

Жараткан үчүн берилген садакалардын ар бирине көптөгөн сооңтор жазылаары куран аяттарында, пайгамбарыбыздын хадистеринде баяндалат. Сизге кайрылаарыбыз Жараткандын ыраазычылыгы үчүн жардам колун сунуп, медресеге кайрымдуулук кылыпшыңызды суранабыз.

Изги тилектер менеп, Сизди урматтап
Медресенин мүдүрү жана жамааты.
Тел: 0778909192
0773896699

Медресенин мындай жарыя беришинин себебин иликтесек, финансылык абалы оор болуп чыкты. Туруктуу демөөрчүлөрү жок. Балдардын ата-энелеринен бир айга тамак-ашка 500 сомдон чогултушат, облустук казыят кайрымдуулуктан түшкөн каражаттан жардам берип турат экен. Бирок жакында эле шаардык мэрия текшерип, медресенин жатаканадагы шарттары талапка жооп бербейт деп тапкан. Кышкысын жылытуу системасы иштебейт жана имаратка ремонт талап кылынат. Андыктан мэрия ремонтко чейин жатакананы жабуу талабын койгон. Медреседе иштеген мугалимдердин бири атын атабоону суранып мындай деди: “Медресеге ай сайын үзгүлтүксүз жардам берген демөөрчүлөр табылса жакшы болмок. Жардамга аябай муктажбыз. Балдардын тамак-ашына деле акча жетпейт. Ата-энелер айына болгону 500 сом төлөйт, кээ бири аны да таба албай калат. Демөөрчүлөр жардам берсе, китепкана, компьютердик класс ачып, окууга жакшы шарттарды да түзмөкпүз. Болгону үч компютерибиз бар эле, анын да экөө сынып калды”.

⁶² Замира кары Ракиевдин берген маегинде да айтылды. Андан сырткары бул материалда да маалымат бар, <http://www.turmush.kg/ru/news:118174>

9. Айрым медреселерге баш бакканда

Булан институту кыдырып, абалы менен таанышкан айрым медреселерде шарт жакшы болсо, бир тобунда балдарды окутканга да, жатаканасында жашатканга да шарты жоктугунан жабылуу алдында турат.

“Абдулла бин Аббас” медресеси

Бишкектеги бул медресе шарты жакшы медреселер катарына кирет. 2001-жылы ачылган жана демөөрчүлөр тарабынан каржыланып келаткан бул медреседе учурда 85 бала окуйт. Үч окуу аудиториясы, бир компьютердик классы, үч жатаканасы, китепкана жана чарбалык имараттары бар. Бул медреседе жети мугалим жана эки тарбиячы эмгектенет. Балдар медреседе жатып окуйт, үч маал бекер тамак ичишет. “Эмгек жамаатына маянаны “Ихсан Хайрия” коомдук кайрымдуулук фонду бөлүп турат. Ата-энелер да жардам берет”, - деди устаз Асылбек Таштемиров.

Бул медреседе окууну бүткөн балдар шарият илимдери жана каарылык боюнча дин тармагындагы мударис жана Имам Хатиб адистигине ээ болот. “Эгер бала чыдап окуусун аяктаса, Ыйык Куранды толук которуп хафиз, кыргызча айтканда, каары болуп чыгат. Бизде эң негизгиси - Куран жаттоо. Андан сырткары, араб тили, Курандын тафсири, хадис, сиро, акыйда, фикх сабактары берилет. 3-курстан баштап хитаб кылуу, б.а. оратордук чеберчилик өтүлө баштайт. Мындан сырткары, компьютердик сабатка өзгөчө көңүл бурулат”, - дейт Асылбек Таштемиров. Ал эми светтик сабактарды да окутуу маселеси тууралуу “айылдын мектеби менен келишим түзүлүп, мугалимдер медресеге келип окутуп жатышат” деп ишендирди.

“Биринчи кадам” медресеси

Бишкектеги “Биринчи кадам” деп аталган медресе балдарга диний билим бергени менен өздөрүн “Биринчи кадам кайрымдуулук мекемеси” деп аташат. Жакында эле Свердлов райондук акимияты уюштурган текшерүүдө шарты жана окуу программасы талапка жооп бербейт, уруксаты жок деп табылган. Имараты Бишкектин чок ортосунда жайгашкан. Союз убагында тигүү фабрикасынын жумушчуларынын жатаканасы болгону эске түштү, ал эски имаратты баштан-аяк ремонттоп чыкканы көрүнүп турат. Полу текши килем, бут кийиминди босогодон эле чечип киресиң. Залга кызыл килем төшөлүп, окуу класстарда, дааратканада бардык шарттар түзүлгөн. “Биринчи кадам” кайрымдуулук мекемесинин мүдүрү Нематулла Набиев: “Биз медресе эмеспиз, туура эмес түшүнүп атышат. Биз кайрымдуулук мекемебиз, жаштарды ыймандуулукка, адептүүлүккө окутабыз”, - деп билдирди. - Мамлекеттик дин иштери боюнча комиссия менен Муфтияттан да кайрымдуулук мекемеси катары катталганбыз. Биздин багытыбыз кайрымдуулук жаатында болгондугуна байланыштуу, диний жөрөлгөлөрдү, иштерди уюштурабыз”. Ошол эле учурда ыйман, адеп, дин боюнча 70ке жакын студент окуп атыптыр. Сабактар кечкисин болот. Бекер тамак берилет. Каалоочулар жатып окуйт. Үйүнөн барып-келип окугандар да бар. “Ыйман сабагы эле курс катары киргизилген. Негизинен адептерди үйрөнүшөт. Адеп, ыйман сыяктуу касиеттер ислам дининде болгондуктан, Курандын тиешелүү хадистерин үйрөнүшөт. Курсту бүткөн соң “Ыйман сабагын окуду” деген сертификат берүүгө укугубуз бар”, - деп жооп берди. Окуунун чектелген мөөнөтү жок, ыйман жана адепти үйрөнүп бүткөн бала окуу жайды

аяктап кете берет экен. “Биз түздөн-түз медресенин функциясын аткарбайбыз жана орто мектепти аяктап, жогорку окуу жайларында билим алып жаткан светтик жетиштүү билими бар өспүрүмдөргө гана ыйман, адеп багытында билим беребиз. Ал эми бул адамзаттын ыйык сапаттары динде, өзгөчө ислам дининде болгондуктан, Курандын ыйман, адепке гана тиешелүү хадистерин окутуп үйрөтөбүз”, - дейт Набиев. Свердлов райондук акимияты уюштурган текшерүүдө беш медресе жабылсын деп табылган. Ал талапка жооп бербеген медреселердин ичинде “Биринчи кадам” да бар. Бирок бул мекеме жабылбай эле иштеп жатканына күбө болдук.

“Равза” медресеси

“Равза” медресеси Чүй облусунун Сокулук районуна караштуу Жаңы-Жер айыл өкмөтүндө жайгашкан. 2000-жылы ачылып, Кыргызстан Мусулмандар диний башкармалыгынан жана Юстиция министрлигинен каттоодон өткөн. Бүгүн жалпысынан 61 бала жана 36 кыз билим алууда. Медресенин мүдүрү Өскөн Каландаров бизди медресенин ички шарттары менен тааныштырды. Медресе үч кабат имаратта жайгашкан (Тиркемеде медресенин сүрөтү тиркелди). АКШ элчилигинин каржылоосу менен АВЕП фонду жана Билим борбору биргелешип, медреседеги кыздарды тигүүчүлүк кесипке үйрөтүп жатышыптыр. Быйыл 20 кыз тикмечилик кесипке ээ болду деген сертификат алганы турат. Тигүүчү машиналарды алып беребиз, ар кандай кийимдерди тигишет. Медреседе эркек балдар жатып окуса, кыздар ошол айылдан болгондуктан, келип-кетип окушат. Медреседе окууга жакшы шарттар түзүлгөн. Китепкана, медициналык бөлмө, тигүү цехи, ашканасы бар. Класстарда мектептегидей парталар турат. Өскөн Каландаров Муфтият бекитип берген окуу программасы менен сабактарды өтөбүз деп ишендирди. “Негизинен Куран жаттоону үйрөтөбүз. Куран жаттоодон кийин фикхтен, хадистен, тафсирден, араб тили менен акыйдадан жеңил сабактар өтүлөт. Окуу мөөнөтү үч жыл”, - дейт медресенин мүдүрү.

“Абу Бакир Сыдык” медресеси

Баткен районунун Кара-Бак айылындагы “Абу Бакир Сыдык” медресесине барганыбызда короосунда “Табарак” фондунун колдоосу менен жаңы имарат курулуп жатканын көрдүк. Азыркы имараты абдан эскирген экен (Тиркемеде медресенин сүрөтү берилди). Медреседе үч мугалим иштейт. Медресе мүдүрүнүн орун басары А. Курбановдун айтымында, Муфтият бекиткен башталгыч медреселер үчүн окуу программасы менен окутушат, бирок сабактардын жүгүртмөсүн көрсөтө алышкан жок. Бул медреседе окуган 40 баланын отузу 6-класстан 9-класска чейинки окуучулар. “Балдар түшкө чейин мектепте, түштөн кийин медреседе окушат. Мектепте сабагын жакшы окушун да көзөмөлдөп, күндөлүктөрүн текшерип турабыз”, - деди Курбанов. Биздин тийиштүү мамлекеттик мекемелер текшерип, окуучу балдардын жатып билим алуусуна кандай сындарды, сунуштарын айтышты деген сурообузга: “Негизи балдардын ата-энелеринин суроо-талаптарынын негизинде гана билим берип жатабыз”, - деп жооп берип, ар бир баланын ата-энеси тил кат жазып бергенин белгиледи.

“Манас” айылындагы мечиттеги медресе

Бишкектин четиндеги “Манас” айылындагы мечиттин короосунда жайгашкан медресени атайын издеп бардык. Социалдык түйүндөрдөн “медреседеги балдарга жардам керек”

деп төмөндөгү жарыяны окуган элек. Медреседеги шарттын жоктугу, санитардык абалдын начардыгы зээнди кейитти. Бул сүрөт Фейсбукка 2017-жылы февраль айында жарыяланды.

Ассаламу алейкум урматтуу бир туугандар!
Аэропорт жактагы Медреседеги балдарга жардам керек. Палас жана продукты, шыпыргы поварга айлык
Имамдын номери 0707 13 10 35
Бул маалыматты бөлүшүп койсоңузуздар.
Рахмат сизге.

“Манас” айылындагы мечиттин короосунда ылай менен салынган эки бөлмө жер тамды медресе кылып алышкан экен. Киргенде эле бурчта отурган он чакты баланы көрдүк, арасында 6-7 жаштагы жеткинчектер да отурат. Бизди өзүн медресенин окутуучусумун деп тааныштырган Салимбек Байматов деген 30 жаштардагы жигит тосуп алды. “Мен өзүм Бишкектин Жибек-Жолу - Күрөңкеев көчөлөрүнүн кесилишиндеги медреседе окугам, бул жерде иштегениме эки жыл болуп калды. Биздин медреседе 17 бала окуйт. Азыр каникул болгондуктан, балдардын жарымы үйлөрүнө кеткен”, - деп жооп берди ал. Медреседе 6 жаштан 21 жашка чейинки балдар окуйт, дээрлик баары Тажикстандын Жерге-Тал районунан көчүп келген кыргыздардын балдары же туугандары экен. Баары ошол жерде жатып окушат. Медресе деп аталган эки бөлмө жалпак там ным тартып, киргенде эле мурунга жагымсыз жыт урат. Балдардын жаткан бөлмөсү, төшөнчүлөрү эски жана кир. Салимбек Байматовдун айтымында, медресенин демөөрчүлөрү жок.

Мечитке кээде нан, чай, картошка алып келген адамдар барын айтты. Балдарды окутканга да, тарбиялаганга да эч кандай шарттын жоктугуна күбө болдук. Учурда медресенин ашпозчусунун айлыгын төлөгөнгө 8 миң таппай турган кези. Эң башкысы, бул медресе Муфтияттан каттоодон өткөн эмес. Эми гана документтерди даярдап жатканын айтышты.

“Баткен” медресесинде жаш балдар көп

Баткен шаарындагы “Баткен” медресеси Баткен облустук казыяттын демилгеси менен жана Бишкек шаарындагы “Табарак” фондунун каржылык колдоосунун негизинде 1997-жылы ачылып, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын жана Муфтияттын каттоолорунан өткөн. Окуу жайдын мүдүрү А. Юнусовдун маалыматына караганда⁶³, окуу Муфтият түзгөн “Каарыларды даярдоо программасынын” негизинде жүргүзүлөт. Медреседе учурда 30 бала жатып окуйт, алардын 20сы 6-класстан 9-класска чейинки курактагы балдар, калган 10у 9-11-классты бүтүргөн өспүрүмдөр. Бул жашы жете элек 20 окуучуга байланыштуу медресе мүдүрү: “Эртең менен мектепте окушса, түштөн кийин медреседе болушат”,⁶⁴ - деп түшүндүрдү. Бул балдардын айрымдары Баткен шаарынан, кээ бири Баткен районунун ар кайсы айылынан келген. Медреседе төрт гана мугалим иштейт. Ар бир айга балдар 1000 сомдон акы төлөп окушат, бирок бул каражат балдардын үч маал тамагын гана жабат.

“Муртазали” медресеси

Бишкектеги дагы бир каттоосу жок медреселердин бири - Жибек-Жолу жана Правда көчөлөрүнүн кесилишиндеги Муртазали мечитиндеги медресе. Свердлов райондук акимияты 2017-жылы март айынын башында текшерип, Бишкектеги беш медресе, анын ичинде ушул медресе да жабылсын деп тиешелүү органдарга кат жиберген⁶⁵. Бирок биз үч жумадан кийин барып, бул медресе иштеп жатканына күбө болдук. Он чакты бала медресенин ичинде экен, устазы биздин сыртка чыгуубузду суранып, эшиктен сүйлөштүк. “Медресе азыр иштеген жок. Каттоого турганга документтерди топтоп жатканбыз, бирок үлгүрбөй калдым”, - деп ишендирди устаз. Медреседе эч кандай окуу куралдары же китептер жок, бир гана Куранды окутат экен.

“Умнузажия” медресеси

Чүй облусунун Сокулук районундагы Жаңы-Жер айыл өкмөтүнө караштуу Нижне-Восточный айылындагы “Азирети Умар” жана “Умнузажия” деген эки медресе бар. Экөөнү тең бир адам - Нажибулло Магомедов башкарат. Бул айылга барганыбызда “Азирети Умар” кыздар медресесине кире албадык. Сүрөткө тартканга да уруксат беришпеди. “Азирети Умар” медресесинде учурда 15 кыз окуп, үч мугалим иштейт экен. Алардын айлык албай бекер иштеп жатканын угуп, таң калдык. “Мугалимдер бекер

⁶³ Баткен шаарындагы “Баткен” медресенин мүдүрү А. Юнусов менен маек / Ш. Шеров. – Баткен, 16-март 2017-жыл

⁶⁴ Булан институтуна берген маегинен.

⁶⁵ Гуля Алмамбетова: Уруксаты жок окутуп жаткан медреселер текшерилди, <https://sputnik.kg/Radio/20170301/1032008566/almambetova-nachar-sharttagy-medreseler-tabyldy.html>

иштеп жатышат. Студенттер болсо бир сом төлөбөй, бекер окушат. Тамак-ашты колунда бар айылдаштар, демөөрчүлөр берип турушат. Мен аларга колдоо көрсөткөндүгү үчүн чексиз ыраазымын”, - дейт Нажибулло Магомедов. “Умнузажия” балдар медресеси дагы балдар азыр каникулда экенин айтып, ичкери киргенге уруксат берген жок. Биз бул медресе тууралуу тарых илимдеринин кандидаты Шайырбек Шеров жазган маалыматтарды таптык. Шайырбек Шеров медресенин ичине киргенин минтип сүрөттөдү: “Медреседе 40 бала окуйт экен. Окуу жайда эски хужра тартибинде билим берилет экен. Атайын имараты жок болгондуктан, балдар мечиттин ичиндеги килемдин үстүндө отурушуп окушат. Парта же стол дегенди көрбөйсүң. Мындан сырткары, Муфтият тарабынан түзүлгөн окуу программасы да жок. Ал эми мугалимдер жамаатында мүдүрдү эсепке албаганда, бир тажик жана эки кыргыз улутундагы окутуучулар сабак беришет⁶⁶. Окутуудагы эскичил ыкмалардын таасириненби, окуп жаткан балдар өз аттарын сүннөт ысым деп, ислам дининдеги сахабалардын жана башка белгилүү инсандардын атына алмаштырат экен. Мисалы, Байжигит деген студент ысымын Абдулбашар деп өзгөртсө, дагы бири өзүнө Нурулло Ислам деген ысымды энчилеген, ал эми Түмөн өзүн Умар деп атап алган”⁶⁷.

Жогоруда аты аталган эки медресени жетектеген Нажибулло Магомедов биздин суроолорубузга телефон аркылуу гана кыскача жооп берди: “Медреселерде Муфтият бекиткен гана окуу программаны окутабыз, эч кандай башка диний агымдарды окутууга жол бербейбиз”, - деди ал. “Умнузажия” медресесинде учурда 15 эркек бала окурун айтты. Медресенин окуу мөөнөтү тууралуу суроого ар бир баланын жөндөмүнө жараша деп жооп берди. “Айрымдар Куранды 6 айда эле өздөштүрүп кетип атышат”, - дейт. Демек, бул медресе Муфтият алдындагы Аалымдар кеңеши киргизген бирдиктүү окуу программасын окутпайт.

10. Медреседе окуган улан-кыздардын социалдык абалы

Медреседе окуган балдар арасында үч башка жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыктарын салыштырдык. Биринчиси - Ишеналы Арабаев атындагы университет “Диний жашоо жана медресе” деген темада 2014-жылы медреселерди кыдырып, сурамжылоо жүргүзгөн. Ошондой эле тарых илимдеринин кандидаты Шайырбек Шеров Баткен облусунун Лейлек районундагы Абдулла ибн Аббас атындагы Ислам институтунда, Баткен шаарындагы Абу Ханифа, Кызыл-Кыя шаарындагы Хазрети Усман, Хазрети Али жана Ноокат районунун Кара-Таш айылындагы Молдо Таабалды ажы атындагы медреселеринде билим алып жаткан 377 студенттин арасында сурамжылоо жүргүзгөн⁶⁸. Бирок ал сурамжылоолордон бери бир нече жыл өтүп кеткенине байланыштуу Булан институту Бишкектеги жана Чүй облусундагы медреселердин окуучулары арасында кайрадан сурамжылоо жүргүздү. Сурамжылоо учурунда 87 окуучудан жооп алдык.

Булан институту жүргүзгөн сурамжылоонун жыйынтыктары менен мурдагы эки сурамжылоонун жыйынтыгын салыштырдык. Бир-эки пайыз гана айырма болбосо,

⁶⁶ Шеров Ш.Б. Кыргызстандагы диний исламдык билим берүүнүн түзүлүшү: абалы жана көйгөйлөрү: диссертация, тарых. илим. канд. / Ш. Шеров. – Бишкек, 2007. – 95 б.

⁶⁷ Ошол эле жерде.

⁶⁸ Шайырбек Шеровдун талаа дептеринен 2012-жыл № 3 – 3- 7-б.

жооптор окшош болуп чыкты. Бирок, медреселерге светтик билимдин киргизилишине макул болгон окуучулардын жана окутуучулардын саны аз да болсо өскөнү байкалды. И. Арабаев атындагы КМПУнун сурамжылоосунда катышкандардын 60% медреселерге светтик сабактардын киришине каршы болгон. Булан институтунун сурамжылоосуна катышкан 87 окуучунун 70% светтик сабактардын медреседе өтүшүнө “макул” деп жооп берди. 20% каршы болсо, он пайызы “айрым гана маанилүү сабактар кирсе макулмун” деп жооп узатты. Биз маектешкен 21 медресенин 11инин мүдүрү “Светтик билим берүү биздин айныгыс милдетибиз, ошону ишке ашырууга аракет кылып жатабыз” дешти. Сегиз медресе башчысы “Светтик билим берүүгө кошумча каражат керек, эгер мугалимдердин айлыгына каражат табылса, макулбуз” деген жооп узатты. Эки медресе башчыдан “Светтик билимди балдар кааласа мектептерге барып окуй берсин, каршы эмеспиз” деген кайдыгер жооп алдык.

Сурамжылоодо медреседе окуган балдардын, улан-кыздардын ата-энелеринин 60% орто билимдүү, 10% атайын орто, 30% жогорку билимдүү экени билинди. Жооптордон көрүнүп тургандай, орто билимдүү адамдардын балдары көпчүлүк бөлүгүн түзөрү аныкталды. Ошондой эле сурамжылоодо “Үй-бүлөдө канча бир туугансың?” деген суроонун жыйынтыктары боюнча студенттердин 5% үч бир тууган, 15% - төрт, 45% - беш, 20% - алты, 10% жети бир тууган экени маалым болду. Жооптордун өзү эле айтып тургандай, окугандардын басымдуу бөлүгү көп балалуу үй-бүлөдөн болушат.

“Медресени аяктагандан кийинки планың кандай?” деген суроого 40% бала чет өлкөлөрдөн диний билимин улантууну, 25% дин жаатында (мечиттерде, медреселерде) иштөөнү, 5% дааватка чыгарын билдирсе, ал эми 30% студент жарандык жогорку окуу жайларына тапшырууну каалашат. Бул акыркы үч жыл ичинде аз да болсо жарандык окууга кызыгуу жанданып калганын айгинелейт. Мисалы, Шайырбек Шеров 2013-жылы жүргүзгөн сурамжылоого 377 окуучу катышса, алардын 5% гана светтик билим алууга кызыгарын айткан.

11. Корутундулар

Булан институту медреселердин абалын, окуу программасын жана мыйзамдык нормаларды изилдеп чыккандан кийин төмөндөгүдөй корутундуларга келди:

- Кыргызстанда диний билим берүү мекемелеринин ишмердигин тартипке салып, көзөмөлдөй турган мыйзамдык нормалар кабыл алына элек. “Диний билим берүү жана диний уюмдар тууралуу” мыйзам долбоорун 2013-жылы Каныбек Осмоналиев сунуштап, бирок ал парламентте талкуудан өтпөй калган. Бул тармакты жөнгө сала турган мыйзам долбоорун диний аалымдар, медресе башчылары, Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгы, Билим берүү жана илим министрлиги жана көз карандысыз эксперттердин катышуусу менен мыйзам долбоорун чогуу иштеп чыгуу зарыл;
- Кыргызстан эгемендик алгандан бери медреселердеги билим сапатына 2014-жылдан баштап мамлекеттик деңгээлде биринчи жолу көңүл бурула баштады. “2014-2020-

жж. Дин жаатындагы мамлекеттик саясат тууралуу концепциясы”⁶⁹ айрым оң жылыштарды бере баштаганы менен дагы деле болсо диний аалымдар арасында, Муфтиятта ыкшоолук жана кош көңүлдүк байкалат. Мамлекеттик деңгээлде бул иш-чаралар ыкчамдатылып, көзөмөл күчөтүлүп, аларды ишке ашырууга материалдык-финансылык булактарды табуу керек;

- Кыргызстан мусулмандар диний башкармалыгы (КМДБ) медреселерде окуп жаткан балдардын саны 6 миң деп ырастаганы менен, учурда медресеге барып окуп аткан балдардын саны бир кыйла көп. Уруксаты жок мыйзамсыз иштеп аткан медреселердеги балдарды, мектепте да, медреседе да окуп аткан балдарды жана жумасына 1-2 жолу медресеге келип окуп аткан балдарды да эсепке алуу керек. Бул иликтөө медреселерде окуп аткан балдардын каттоо толук кандуу эместиги, медреселерде туруктуу жатып окуган балдардан сырткары келип-кетип окуган балдардын саны да бир кыйла экенин көрсөттү;
- Медреселерге 9-классты бүтө элек балдарды кабыл алуу фактылары уланууда. Бул – одоно мыйзам бузгандык. Медреселерде окуган балдарды каттоону жолго коюп, жашы жете элек балдарды медресеге алган көрүнүштөрдү таап, мамлекеттик органдар жана Муфтият катаал чараларды көрүүгө тийиш;
- Мечиттердин жана облустук казыяттардын медресе ачуу укугуна көзөмөлдү күчөтүү керек. Себеби, жер-жерлерде мечиттер хужра тибинде өз алдынча медресе ачып, мамлекеттик комиссияда катталбастан, мыйзамсыз иш алып барууда. Жергиликтүү бийлик органдары жана Муфтият ар бир мечитти мониторинг кылып, уруксаты жок жана талапка жооп бербеген медреселерди тез арада жабышы керек.
- Медреселер баштапкы башаламандык этаптан өтүп, соңку беш жыл ичинде позитивдүү өзгөрүүлөргө дуушар болду. Ошол эле кезде медреселерди азыркы заманга ылайыктоо иштерин ыкчам жүргүзүү абзел - зарыл шарттардын стандарттарын түзүп чыгып, ар бир медресенин ошол деңгээлге жетишин камсыздоо керек. Исламдык билим берүү мекемелеринин окуу пландарын, программаларын стандартташтыруу жана аккредитациялоо, лицензиялоо аркылуу алардын санын кыскартуу керек;
- Медреселердин басымдуу бөлүгүнүн материалдык абалы оор жана туруктуу финансылык булагы жок. Каржылык кризис медреседе окуган балдардын билим сапатына жана керек болсо ден-соолугуна да терс таасирин тийгизет. Демек, финансылык туруктуу булактары жок медреселер талаптагыдай шарттарды түзө албаса жабуу маселесин коюу керек;
- Муфтият алдындагы Аалымдар кеңеши 2013-жылы медреселер үчүн бирдиктүү окуу программасын бекиткен, бирок көпчүлүк медреселер ал программаны сактабайт. Финансылык каражатынын бар-жогуна жараша сабактар окутулуп, айрым медреселер негизинен Куран жаттоо менен чектелишет. Муфтият мониторингди күчөтүшү керек;
- Диний билим берүү мекемелерин квалификациялоо башаламан бойдон калууда. Мисалы, Муфтият медреселерди баштапкы, орточо жана жогорку деп үч категорияга бөлүп койгон. Медреселерди үч категорияга бөлүүнүн кажети жок, медресе 9-

69

http://www.president.kg/ru/news/ukazy/4901_podpisan_ukaz_o_kontseptsii_gosudarstvennoy_politiki_kyrgyzskoy_respubliki_v_religioznoy_sfere_na_2014-2020_godvi/

классты бүткөн жаш улан-кыздарды диний багытта окуткан эки же үч жылдык окуу жай болушу керек. Алардын кийин жогорку окуу жайы катары саналган Ислам университети жана Ислам институттарга тапшырып, бакалавр деңгээлинде билимге ээ болушу керек;

- Медреселердин 95% светтик сабактар өтүлбөйт. Ошону менен катар, калган 5% медреселерде да светтик дарстарды окутуу мезгилдик мүнөзгө ээ, б.а., демөөрчүлөр тарабынан көбүрөөк каражат бөлүнгөндө окутулат дагы финансылык кризис болгон учурда окутулбай калат. Медреселерде окуган балдар светтик да билим алып, жаңы технологияларды да өздөштүрүүгө шарттар түзүлүшү керек;
- Дин таануу маданиятынын тарыхы пилоттук сабагы учурда өлкө боюнча он мектепке гана кирди. Бул окуучулардын диний сабатын ачып, радикалдаштырууга бөгөт койгон чара болуп саналат. Андыктан бардык мектептерге жайылтуу керек жана бул маселенин ресурстук, каржылык маселесин эл аралык донорлордун көмөгү аркылуу менен чечүү зарыл;
- “Диний билим берүү жана дин таанууну окутуу системасын реформалоо” концепциясын коомдук талкуулоо аяктады. Аны тез арада кабыл алып, мыйзамдык укук берип, ишке ашырууга киришүү керек. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы башка мамлекеттик органдар менен биргеликте бул иштерди системалуу түрдө улантууга тийиш;